

ગુજરાત શૈક્ષણિક સંશોધન અને તાલીમ પરિષદ, ગાંધીનગરના પત્ર-કમાંડ
જીસીઈઆરટી / અભ્યાસક્રમ / 2012 / 894-95, તા. 24-1-2012 - થી મંજૂર

ગુજરાતી

ધોરણ 7

(પ્રથમ સત્ર)

પ્રતિશાપત્ર

ભારત મારો દેશ છે.
બધાં ભારતીયો મારાં ભાઈબહેન છે.
હું મારા દેશને ચાહું છું અને તેના સમૃદ્ધ અને
વૈવિધ્યપૂર્ણ વારસાનો મને ગર્વ છે.
હું સદાય તેને લાયક બનવા પ્રયત્ન કરીશ.
હું મારાં માતાપિતા, શિક્ષકો અને વડીલો પ્રત્યે આદર રાખીશ
અને દરેક જણ સાથે સભ્યતાથી વર્તીશ.
હું મારા દેશ અને દેશબાંધવોને મારી નિષ્ઠા અર્પું છું.
તેમનાં કલ્યાણ અને સમૃદ્ધિમાં જ મારું સુખ રહ્યું છે.

રાજ્ય સરકારની વિનામૂલ્યે યોજના હેઠળનું પુસ્તક

નિર્માણ

ગુજરાત શૈક્ષણિક
સંશોધન અને તાલીમ પરિષદ,
ગાંધીનગર

મુદ્રણ

ગુજરાત રાજ્ય શાળા
પાઠ્યપુસ્તક મંડળ,
ગાંધીનગર

© ગુજરાત શૈક્ષણિક સંશોધન અને તાલીમ પરિષદ, ગાંધીનગર

આ પાઠ્યપુસ્તકના સર્વ હક્ક ગુજરાત રાજ્ય શાળા પાઠ્યપુસ્તક મંડળ, ગાંધીનગરને આવીન છે. આ પાઠ્યપુસ્તકનો કોઈ પણ ભાગ કોઈ પણ રૂપમાં ગુજરાત રાજ્ય શાળા પાઠ્યપુસ્તક મંડળના નિયામકશ્રીની લેખિત પરવાનગી વગર પ્રકાશિત કરી શકાશે નહિ.

નિર્માણ-સંયોજન :

ડૉ. ટી. એસ. જોશી	હરેશ ચૌધરી
ઇકબાલ વોરા	ચંદ્રેશ પાલ્લીઆ

કન્વીનર અને સંયોજક :

ડૉ. રાધવજી માધ્ય

લેખન-સંપાદન :

કિશોરભાઈ પાર્થ	ડૉ. ભીખુભાઈ વેગડા
મીનેશકુમાર વાળંદ	જિજોશપુરી ગોસ્વામી
મહેમદરફીક મનસુરી	પ્રકાશભાઈ ભવી
નીતાબહેન ઉપાધ્યાય	મધુસૂદન ઠક્કર
રતનબહેન પરમાર	પ્રવીણભાઈ મથુરોયા
મનીષભાઈ સુથાર	સુરેશભાઈ નાગલા
સુભાષભાઈ હરિજન	કરીલાબહેન ચૌધરી
મહેન્દ્રભાઈ મકવાણા	ભગવાનદાસ દૂધરેજિયા
ઉદ્યકુમાર દેસાઈ	કલ્પેશ પટેલ
દક્ષાબહેન ગજજર	દિનેશભાઈ પ્રજાપતિ
નટવરભાઈ સુથાર	રમેશભાઈ ત્રિવેદી
હસમુખ પટેલ	જિતેન્દ્ર કાપડિયા
નિમેષ ટેલર	અમરતભાઈ રબારી
મહિલાલ લાડ	વિનોદરાય ઓજા
વિકમભાઈ શિયાળ	મધૂરીબહેન ચૌહાણ
જ્યોત્સનાબહેન બોરાણિયા	દીપા ભડ્ઢાસણા

પરામર્શન :

ડૉ. યોગેન્દ્ર વ્યાસ	ડૉ. રમેશ ઓજા
ડૉ. રમેશ પંડ્યા	ડૉ. લાલજી પ્રજાપતિ

ચિત્રાંકન :

લાલજીભાઈ જે. કૃષ્ણરિયા	રાજેન્દ્ર વસાવા
જેઠાભાઈ ટાંક	દિનેશભાઈ જોશી
વનમાળીભાઈ ડોડિયા	તુઘાર દલવી

ટાઈટલ ડિઝાઇન :

ધર્મશ જે. ચાવડા

મુદ્રણ-આયોજન :

શ્રી હરેશ એસ. લીમાચીયા
(નાયબ નિયામક : ઉત્પાદન)

પ્રસ્તાવના

RTE-2009 તેમજ NCF-2005ને ધ્યાનમાં રાખીને સમગ્ર દેશમાં પ્રાથમિક શિક્ષણનો અભ્યાસક્રમ, પાઠ્યક્રમ અને પાઠ્યપુસ્તકો તેમજ સમગ્ર શિક્ષણ-પ્રક્રિયામાં બદલાવ થઈ રહ્યો છે. આ બદલાવ મુખ્યત્વે જે-તે વિષયો અંગેની આપણી સમજ તેમજ શિક્ષણ-પ્રક્રિયા અંગેની સમજ અંગેનો છે. બાળકની સર્જનશીલતા, વિચારશક્તિ, તર્કશક્તિ અને પૃથક્કરણ કરવાની આવડત વિકસે એ નવા અભ્યાસક્રમનો મુખ્ય હેતુ હેતુ છે. આ પાઠ્યપુસ્તકોમાં આપવામાં આવેલી પ્રવૃત્તિઓ એવી રીતે યોજવામાં આવી છે કે જેથી પ્રવૃત્તિ પછી એ અંગે ચર્ચા અથવા ચિંતન થાય, ઉપયોજન થાય અને શું શીખ્યાં એ પણ તારવી શકાય. બાળકોને અવારનવાર વ્યક્તિગત રીતે તેમજ સામૂહિક રીતે નાનાં કે મોટાં જીથમાં કામ કરવાનો - ભાગવાનો અવસર મળે એવી અધ્યયન-પ્રક્રિયામાં મદદરૂપ બને એવાં પાઠ્યપુસ્તકો બનાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. અલબત્ત, નવા અભ્યાસક્રમ મુજબ પાઠ્યપુસ્તક પોતે પણ આખરે તો એક અધ્યયન-સામગ્રી છે, લક્ષ્ય નથી. મતલબ કે સાધન છે, સાથ નથી. તેથી પાઠ્યપુસ્તક પોતે સમગ્ર શિક્ષણનું સાધન ન જ બની શકે તેમ છિતાં એવું જરૂરી કહી શકાય કે પ્રવૃત્તિલક્ષી શિક્ષણની આ તરાફ કદાચ સૌ પ્રથમવાર પ્રયોજની રહી છે. આશા છે કે આ પાઠ્યપુસ્તકોના ઉપયોગ દ્વારા અધ્યયન-અધ્યાપન-પ્રક્રિયા સરળ તેમજ રોચક બનશે.

નવા અભ્યાસક્રમ, પાઠ્યક્રમ અને પાઠ્યપુસ્તકોના નિર્માણની સમગ્ર પ્રક્રિયામાં માન.અગ્રસચિવશ્રી તેમજ પ્રાથમિક શિક્ષણ સચિવશ્રી તરફથી સતત પ્રેરણા અને પ્રોત્સાહન મળી રહ્યાં છે.

આ સમગ્ર પ્રક્રિયામાં IGNUS-erg ટીમના સભ્યોએ પણ સતત માર્ગદર્શન આપતા રહીને સ્ટેટ રિસોર્સ જીથના સભ્યોને સર્જ બનાવ્યા છે. UNICEFનો સહયોગ પણ આ આખી પ્રક્રિયા દરમયાન મળ્યો છે. જે-તે વિષયના કોર ગ્રૂપના સભ્યોએ પણ વખતોવખત સહયોગ આપ્યો છે.

ડૉ. ટી. એસ. જોશી

નિયામક
જી.સી.ઈ.આર.ટી.
ગાંધીનગર

તા. 04-11-2019

પી. ભારતી (IAS)

નિયામક
ગુ.રા.શા.પા.પુ.મંડળ
ગાંધીનગર

પ્રથમ આવૃત્તિ : 2013 પુનઃમુદ્રણ : 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020

પ્રકાશક : ગુજરાત રાજ્ય શાળા પાઠ્યપુસ્તક મંડળ, ‘વિદ્યાયન’, સેક્ટર ૧૦-એ, ગાંધીનગર વતી

મુદ્રક :

મૂળભૂત ફરજો

ભારતના દરેક નાગરિકની ફરજ નીચે મુજબ રહેશે :*

- (ક) સંવિધાનને વફાદાર રહેવાની અને તેના આદર્શો અને સંસ્થાઓનો, રાષ્ટ્રીય લડતને પ્રેરણા આપનારા ઉમદા આદર્શોને હદ્યમાં પ્રતિષ્ઠિત કરવાની અને અનુસરવાની;
- (ખ) આજાદી માટેની આપણી રાષ્ટ્રીય લડતને પ્રેરણા આપનારા ઉમદા આદર્શોને હદ્યમાં પ્રતિષ્ઠિત કરવાની અને અનુસરવાની;
- (ગ) ભારતનાં સાર્વભૌમત્વ, એકતા અને અખંડિતતાનું સમર્થન કરવાની અને તેમનું રક્ષણ કરવાની;
- (ઘ) દેશનું રક્ષણ કરવાની અને રાષ્ટ્રીય સેવા બજાવવાની હાકલ થતાં, તેમ કરવાની;
- (ચ) ધાર્મિક, ભાષાકીય, પ્રાદેશિક અથવા સાંપ્રદાયિક ભેદોથી પર રહીને, ભારતના તમામ લોકોમાં સુમેળ અને સમાન બંધુત્વની ભાવનાની વૃદ્ધિ કરવાની, શ્રીઓના ગૌરવને અપમાનિત કરે તેવા વ્યવહારો ત્યજ દેવાની;
- (છ) આપણી સમજ્ઞિત સંસ્કૃતિના સમૃદ્ધ વારસાનું મૂલ્ય સમજી તે જાળવી રાખવાની;
- (જ) જંગલો, તળાવો, નદીઓ અને વન્ય પશુપકીઓ સહિત કુદરતી પર્યાવરણનું જતન કરવાની અને સુધારણા કરવાની અને જીવો પ્રત્યે અનુકૂળ રાખવાની;
- (ઝ) વૈજ્ઞાનિક માનસ, માનવતાવાદ અને જિજ્ઞાસા તથા સુધારણાની ભાવના કેળવવાની;
- (ટ) જાહેર ભિલકતનું રક્ષણ કરવાની અને હિંસાનો ત્યાગ કરવાની;
- (થ) રાષ્ટ્ર પુરુષાર્થ અને સ્ત્રીઓના વધુને વધુ ઉન્નત સોપાનો ભાણી સતત પ્રગતિ કરતું રહે એ માટે, વૈયક્તિક અને સામૂહિક પ્રવૃત્તિનાં તમામ ક્ષેત્રે શ્રેષ્ઠતા હાંસલ કરવાનો પ્રયત્ન કરવાની;
- (ડ) માતા-પિતાએ અથવા વાલીએ 6 વર્ષથી 14 વર્ષ સુધીની વયના પોતાના બાળક અથવા પાત્યને શિક્ષણની તકો પૂરી પાડવી.

* ભારતનું સંવિધાન : કલમ 51-ક

અનુક્રમણિકા

અ.નં.	કૃતિ	પ્રકાર	કવિ/લેખક	પા.નં.
1	મેળામાં	ચિત્રપાઠ	-	1
2	આજની ઘડી રણ્યામણી	પદ્ય (ભક્તિગીત)	નરસિંહ મહેતા	4
3	પરીક્ષા	ગદ્ય (બોધકથા)	પન્નાલાલ પટેલ	10
4	બે ખાનાંનો પરિગ્રહ	ગદ્ય (પ્રસંગવર્ણન)	મનુભણેન ગાંધી	19
5	રાનમાં	પદ્ય (પ્રકૃતિગીત)	ધ્રુવ ભર્તુ	25
	પુનરાવર્તન 1			30
6	ભીખુ	ગદ્ય (સંવેદનકથા)	‘ધૂમકેતુ’	32
7	જીવનપાથેય	ગદ્ય (આત્મકથાખંડ)	કાકા કાલેલકર	40
8	માલમ હલેસાં માર	પદ્ય (લોકગીત)	-	47
9	બાનો વાડો	ગદ્ય (નિબંધ)	પ્રવીણ દરજ	52
10	વલયની અવકાશી સફર	ગદ્ય (વિજ્ઞાનકથા)	કિશોર અંધારિયા	59
	પુનરાવર્તન 2			67

1

મેળામાં

અભ્યાસ

1. નીચેના શબ્દજૂથોમાંથી માન્ય શબ્દની નીચે લીટી કરો.

રમકડાં	-	રકમડાં	આઈસકીમ	-	આસકરીમ
મેરો	-	મેળો	ફરકડી	-	ફળકરી
ચકરડી	-	ચકરળી	મદારી	-	મદારી
ચગડોર	-	ચગડોળ	લાકરી	-	લાકડી

2. આ ચિત્રપાઠના આધારે શિક્ષકે બોલેલાં વાક્યો ફરી લખો.

- (1) લઈ જાઉં આજે મેળામાં ચાલો હું તમને.
- (2) મેળામાં મજા કરીશું જઈ.
- (3) દુકાનો છે મેળામાં ઘણી.
- (4) ચકર ચકર ફરતી છે ચગડોળ મેળામાં.
- (5) એક ફુગગાવાળો વેચે છે ફુગગા રંગબેરંગી.
- (6) દોરડા પર નટ લાકડી ચાલે છે લઈને.
- (7) સાપનો ખેલ બતાવે મદારી છે.
- (8) આઈસકીમની માણી રહ્યા છે મજા લોકો કેટલાક.
- (9) વિવિધ છે મીઠાઈઓ મીઠાઈની દુકાનમાં.
- (10) રમકડાં ખરીદી રહ્યાં છે બાળકો કેટલાંક.

3. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર આપો.

- (1) મેળામાં કેટલી દુકાનો દેખાય છે ? તેનાં નામ કહો.
- (2) દોરડા પર ચાલતા નટના હાથમાં શું છે ?
- (3) મદારી શું વગાડે છે ?
- (4) કેટલાં બાળકો રમકડાં ખરીદી રહ્યાં છે ?

સ્વાધ્યાય

1. તમને મનપસંદ ચિત્રની મદદથી આઈ-એસ વાક્યો લખો.

.....

.....

.....

.....

D4U4F6

2. વર્તમાનપત્રો કે સામયિકોમાંથી વાર્તાચિત્રો મેળવી તેના પરથી એક વાર્તા લખો.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

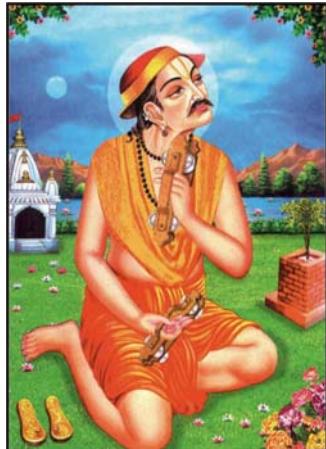
પ્રવૃત્તિઓ

- શાળા પુસ્તકાલયમાંથી ચિત્રવાર્તાની પુસ્તિકાઓ મેળવી વાંચો.
- કોઈ એક મેળાની મુલાકાત લો અને જુદી જુદી જગ્યાએ ભરાતા મેળાઓ વિશે અંક તૈયાર કરો.
- ‘ચાલો જોવા જઈએ મેળો’ કાબ્યનું સમૂહગાન કરો.

આજની ઘડી રણ્યામણી

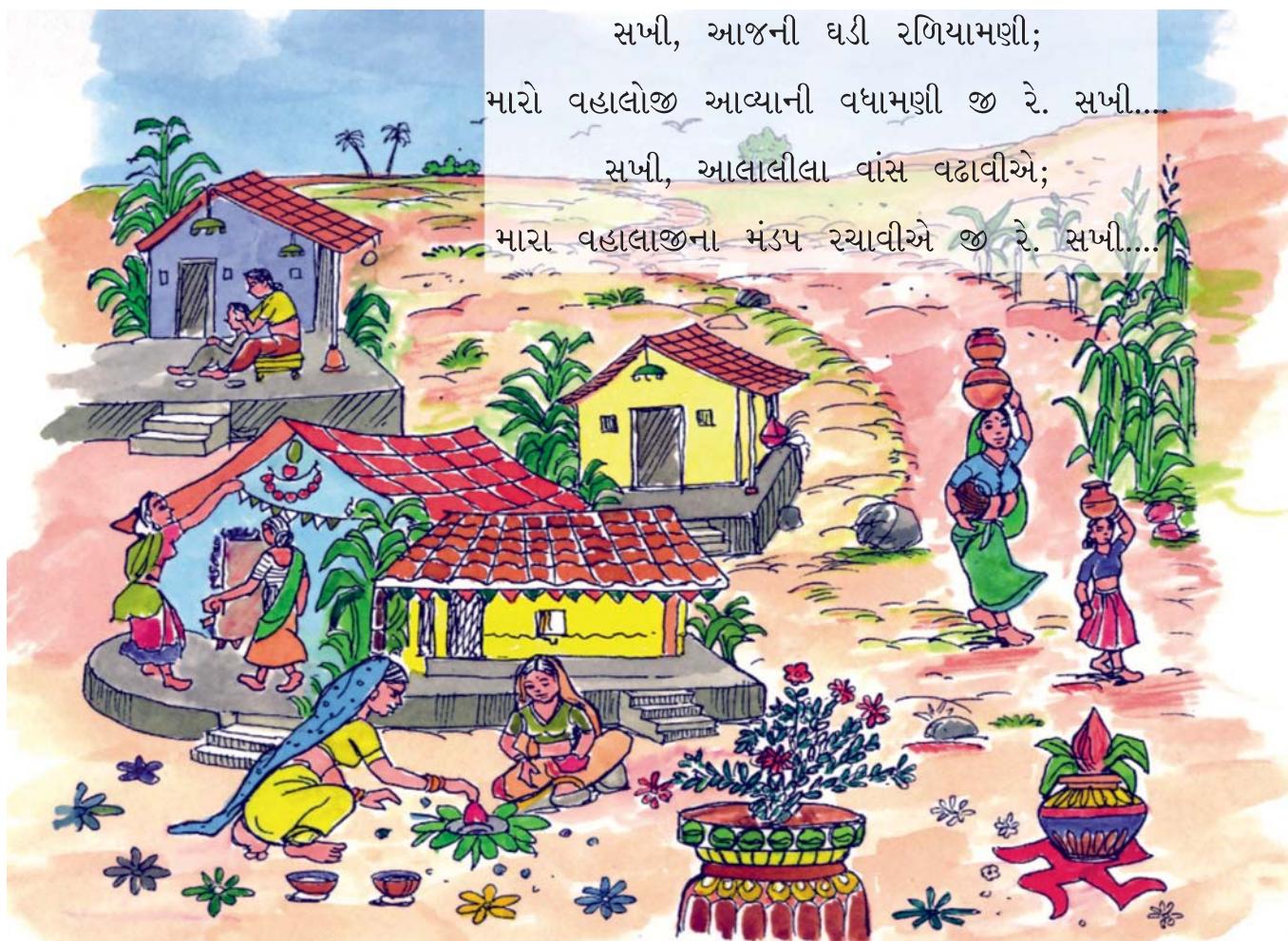

નરસિંહ મહેતા

નરસિંહ મહેતાનો જન્મ ભાવનગર જિલ્લાના તળાજી ગામમાં થયો હતો. તેમના વિશે ઘણી માન્યતાઓ પ્રચલિત છે. નરસિંહ મહેતા જુનાગઢમાં રહેતા હતા. તેમણે આખું જીવન ભક્તિ-કીર્તનમાં વિતાવ્યું હતું. સંત કવિઓમાં તેમનું માનભર્યું સ્થાન છે.

‘આજની ઘડી રણ્યામણી’ સુંદર ભક્તિગીત છે. આ ગીતમાં એક સખી અન્ય સખીઓને વહાલાજીના આવવાના સમાચાર આપે છે. કોઈ મહેમાન આવવાના હોય ત્યારે યજમાન જે તૈયારી કરે એવી તૈયારી અહીં પ્રભુના આવવાની રાહ જોતી સખીઓ કરે છે. આખુંય વાતાવરણ ભક્તિમય, સ્વાગતભર્યું અને ઉત્સાહમય બની રહે છે.

તરિયાતોરણ બારે બંધાવીએ;
 મોતીડે ચોક પુરાવીએ જ રે. સખી....
 ગંગાજમનાનાં નીર મંગાવીએ;
 મારા વહાલાજનાં ચરણ પખાળીએ જ રે. સખી....
 સહુ સખીઓ મળીને આવીએ;
 વહાલાજનાં મંગળ ગવરાવીએ જ રે. સખી....
 પૂરો પૂરો, સોહાગણ, સાથિયો;
 ઘેર મલપતો આવે હરિ હાથિયો જ રે. સખી....
 અતિ મીઠડા થકી થાય મીઠડો;
 મહેતા નરસૈયાનો સ્વામી મેં દીઠડો જ રે. સખી....

શબ્દ-સમજૂતી

વહાલાજ (અહીં) શ્રીકૃષ્ણ આલુંલીલું થોડું લીલું-થોડું સૂકું, લીલુંસૂકું, (અહીં) ઉમદા પ્રકારના લીલા તરિયાતોરણ ત્રણ જતનાં (આસોપાલવ, આંબો, નાળિયેર) પાનનું તોરણ, જેમાં સાથે કસબના તારનું (કપડાનું) તોરણ પણ શોભા વધારવા માટે હોય છે. (અહીં) શોભાનાં તોરણ એ અર્થમાં **બાર** (અહીં) બારણું, દ્વાર, **મંગળ** શુભ પ્રસંગે ગવાતું ગીત **સોહાગણ** સૌભાગ્યવતી, સધવા, સૌભાગ્યવંતી (જેનો પતિ હ્યાત હોય તેવી સ્ત્રી) **મલપતું** ઉમંગમાં ઠાડથી ધીમે ધીમે ચાલતું **રળિયામણું** સુંદર ઘડી ક્ષણ, પળ ચોક પૂરવા ચોકમાં સાથિયા પાડવા **હરિ હાથિયો** હાથીની જેમ મલપતી ચાલે આવતા શ્રીકૃષ્ણા

ભાષા-સજ્જતા

ઉચ્ચારણ

* મોટેથી વાંચો.

ળ-ર-ડ-લ

કમળ, બાળ, જળ, બાળક, નળ, બળ, કાળ, ઝોળ, ખળખળ

* નીચેનાં શબ્દ-જોડકાં વાંચી બંનેના જુદા-જુદા અર્થ સમજો.

નળ-નર	વાળ-વાર	જાળ-જાર
પાળ-પાર	કાળ-કાલ	ગાળ-ગાર-ગાલ
વળ-વર	માળી-મારી	વાળ-વાર-વાલ
લાલ-લાળ		

* મોટેથી વાંચો.

- (1) સખી, આજની ઘડી રણિયામણી-સખી, આજની ઘડી રણિયામણી.
- (2) સહુ સખીઓ મળીને આવીને-સહુ સખીઓ મલીને આવીએ.
- (3) પક્ષીઓનું ટોળું વાયરાની પાછળ પડ્યું-પક્ષીઓનું ટોરું વાયરાની પાછર પડ્યું.
- (4) અમને ઓછી શિષ્યવૃત્તિ મળવાની છે ? - અમને ઓછી શિષ્યવૃત્તિ મલવાની છે ?
- (5) મહાદેવમાં અધીરાઈ ને અકળામણ વધવા લાગી-મહાદેવમાં અધીરાઈ ને અકરામણ વધવા લાગી.

સારી ભાષા સૌને ગમે. જેનાં ઉચ્ચારણો સારાં તેની ભાષા સારી. બોલવામાં આપણે ઘણીવાર ‘ળ’ને બદલે ‘ર’ કે ‘ળ’ને બદલે ‘લ’ અને ‘ળ’ને બદલે ‘ડ’નું ઉચ્ચારણ કરીએ છીએ.

ઉપરનાં વાક્યો વાંચતાં આપણને આ બાબતનો વધુ ઝ્યાલ આવે છે. જો આવી કેટલીક બાબતો વિશે આપણે ચીવટ રાખીએ તો આપણી ભાષા વધુ અસરકારક બને.

અભ્યાસ

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર માટે આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચો ઉત્તર શોધીને તેનો ક્રમ-અક્ષર પ્રશ્ન સામેના માં લખો :

- (1) ગંગા-જમનાનું નીર મંગાવવાનું કારણ...
- (ક) ચોકમાં છાંટવા
- (ખ) પવિત્ર પાણી પીવા માટે
- (ગ) ભગવાનના સ્નાન માટે
- (ધ) પગ પખાળવા

(2) અહીં કાવ્યમાં “પૂરો પૂરો” એટલે...

(3) અહીં નરસૈયાનો સ્વામી એટલે...

- (ક) કૃષ્ણ (બ) સખી (ગ) ભગવાન (ધ) હાથિયો

2. નીચેના પ્રશ્નોના એક-એક વાક્યમાં ઉત્તર આપો.

- (1) ગોપીને આજની ઘડી રણિયામણી શા માટે લાગે છે ?
 - (2) વહાલાજ માટે શાનો મંડપ બનાવવામાં આવી રહ્યો છે ?
 - (3) તરિયાતોરણમાં કયાં-કયાં વૃક્ષોનાં પાંદડાં હોય છે ?
 - (4) સખી ગંગા-જમનાનાં નીર શા માટે મંગાવે છે ?
 - (5) ગોપીને સૌથી વધારે વહાલું કોણ છે ?

स्वाध्याय

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર લખો.

- (1) તમે તમારા ઘરને કોઈ ખાસ રીતે શાંગારો છો ? ક્યારે ? કેવી રીતે ?
 - (2) તમારા ઘરે કોઈ મહેમાન આવે અને પહેલાં તમે કઈ-કઈ તैયારી કરો છો ?
 - (3) કવિ વાંસ વઢાવવાનું શા માટે સૂચવે છે ?
 - (4) ‘ચરણ પખાળીએ’ને બદલે ‘પગ ધોઈએ’ એવો વાક્યપ્રયોગ કરીએ તો ?

2. नीयेनी काव्यपंक्ति पूर्ण करो.

- (1) સખી, આજની ઘરી રળિયામણી;

મારો વહાલોજ આવ્યાની વધામણી જ રે. સખી.....

.....

(2) તરિયાતોરણ બારે બંધાવીએ;

મોતીડે ચોક પુરાવીએ જી રે. સખી.....

.....

.....

3. ઉદાહરણ મુજબ શબ્દોનો પંક્તિપ્રયોગ અને વાક્યપ્રયોગ કરો.

ઉદાહરણ : પંક્તિપ્રયોગ

વાક્યપ્રયોગ

સખી, આજની ઘડી રળિયામણી

બે ઘડીમાં હું પહોંચું છું.

ઘડી, વાંસ, મોતીડે, નીર, મંગળ, સોહાગણ

4. કાવ્યમાં આવતા શબ્દોને સ્થાને અહીં આપેલ શબ્દો મૂકીને કાવ્ય ફરીથી વાંચો અને કાવ્યમાં શો ફેર પડ્યો તે લખો.

ઘડી - પળ

મંગળ - ગીત

વાંસ - શેરડી

મલપતો - હાલતો ડેલતો

ચોક - બારણું

નીર - પાણી

5. સમાનાર્�ી શબ્દો આપી ઉદાહરણ મુજબ વાક્યપ્રયોગ કરો.

ઉદાહરણ : નીર - પાણી, જળ

વાક્ય : ગંગા જમનાનાં નીરથી વહાલાજનાં ચરણ પલાળીએ.

(1) ચરણ -

(2) સ્વામી -

(3) સખી -

(4) મંગળ -

6. નીચેના શબ્દોમાં ‘શ’ અને ‘સ’ના માન્ય ઉચ્ચારણ નીચે લીટી દોરો.

(1) નરશૈયો - નરસૈયો	(2) પૈસા - પૈશા
(3) શાવરણી - સાવરણી	(4) સખી - શખી

પ્રવૃત્તિઓ

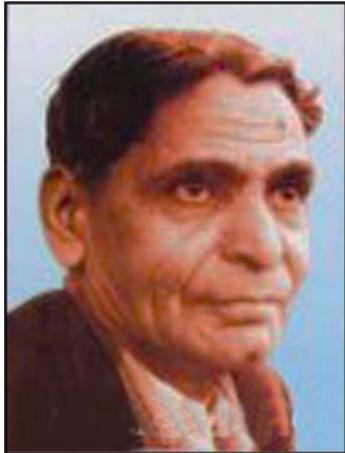
- વર્ગ અને શાળા સુશોભન કરો.
- સ્વાગત ગીત-અંક તૈયાર કરો.

પરીક્ષા

પન્નાલાલ પટેલ

જન્મ : ઈ. સ. 1912 મૃત્યુ : ઈ. સ. 1988

પન્નાલાલ નાનાલાલ પટેલનો જન્મ માંડલી (હાલ રાજ્યસ્થાનમાં આવેલા) ગામમાં થયો હતો. તેમણે ઈડરમાં રહી માત્ર ચાર અંગ્રેજ ધોરણ સુધી અભ્યાસ કર્યો હતો, તેમ છતાં ગુજરાતી સાહિત્યના પ્રથમ પંક્તિના સર્જક તરીકે નામના મેળવી હતી. તેમણે ‘વળામણાં’, ‘મળેલા જીવ’ અને ‘માનવીની ભવાઈ’ જેવી નવલકથાઓ તથા ‘સુખદુઃખના સાથી’, ‘વાત્રકને કંઠે’, ‘ઓરતા’ જેવા વાર્તાસંગ્રહો આખ્યા છે.

ગ્રામજીવનનું નિરૂપણ કરવામાં પન્નાલાલ સફળ રહ્યા છે. તેમના સર્જનને ધ્યાનમાં રાખી તેમને ‘રણજિતરામ સુવર્ણચંદ્રક’ તથા ‘ભારતીય જ્ઞાનપીઠ’ પુરસ્કાર પ્રાપ્ત થયેલા છે.

એતરમાં પેસેલા ઢોરને કાઢવા જતાં પરીક્ષામાં મોડો પડેલો મહાદેવ ઈમાનદારીની પરીક્ષામાં પાસ થતો હોવાથી ઈન્સ્પેક્ટર એને પરીક્ષામાં બેસવા દે છે. આ વાત અહીં રસપ્રદ રીતે કહેવાઈ છે.

સૂર્ય ઊળ્યો. ઘઉં ચાણાના મોલ ઉપર સોનું છાંટવા લાગ્યો...

વસંતનો વાયરો મોલ ઉપરનું સોનું સાંભરવા માંડ્યો...

પક્ષીઓનું ટોળું વાયરાની પાછળ પડ્યું. પાંખોનો વીજણો વીજણું હવામાંનું સોનું ધરતી ઉપર પાછું ધકેલાતું હતું...

ગામમાંથી ગાયબેંસનું ધજા છૂટ્યું. ધરતી ઉપર વેરાયેલું સોનું મોઢે મોઢે ફંફોળતું જતું ખાતું હતું.

શાળાએ જવા છોકરાં હાલ્યાં, મોલ જોતાં, હવા ખાતાં, પક્ષીઓના માળા પાડતાં, એતર શેઢેથી પસાર થતી રૂપેરી પગદંડી પર સોનેરી પગલાં પાડતાં...

એક છોકરો બોલી ઊઠ્યો : ‘ઉપાડો પગ. આજે મારે પરીક્ષા આપવાની છે. ઈન્સ્પેક્ટર સાહેબ કાલના આવેલા છે.

‘તારે આપવાની છે. અમારે શું ?’ ચારેયમાં મોટો છોકરો મશકરીમાં બોલી ઊઠ્યો.

‘અમને ઓછી શિષ્યવૃત્તિ મેળવવાની છે ?’ ત્રીજાએ ટાપ્સી પૂરી.

‘તમે અરજી કરો તો તમનેય મળો.’ ઉમેર્યું : ‘પણ તમે કાંઈ મારા જેવા ગરીબ નથી.’ પહેલો બોલ્યો.

‘પણ તને જ ક્યાં મળી છે ?’ તમારા દસની પરીક્ષા લેશે ત્યારે ને મહાદેવ ?’ વડાએ કહ્યું.
‘ને કેમ જાડ્યું કે પહેલા ત્રણમાં તું આવીશ ?’ ચોથોથ વાતમાં પડ્યો.

‘એમ તો નહીં પણ પહેલો આવીશ’ મહાદેવે સગર્વ કહ્યું.

‘કહેવાય નહીં હોં, મહાદેવ.’ વડાએ કહ્યું. ‘આડે દિવસે દોડે ને દશોરાએ ઘોડું નય દોડે !’

‘ન શું દોડે ? એવી પાટી મેલાવું કે —’

ત્રીજો વચ્ચે બોલ્યો : ‘મણિયાને તું કમ ન જાણતો. છઢા(ધોરણ)માં પહેલે નંબરે આવ્યો જ હતો ને વળી ?’

‘એ તો હું માંદો —’

ચોથો બોલી ઉઠ્યો : ‘ને નટુડો ઓછો છે કે ? એમાં પાછા એના બાપા હેડમાસ્ટર છે.’

બીજાએ ત્રીજ વાત કરી : ‘મને તો લાગે છે બચ્યુડાના મામા મામલતદાર છે તેથી એને તો મળવાની જ.’

‘ને ધનશંકરના માસા ? એ જ મને કહેતો હતો કે વિદ્યાધિકારીના હેડકલાર્ક છે. એમના જ હાથમાં બધું.’

મહાદેવ ન ડયો : ‘ના રે ના. એવું હોત તો પરીક્ષા જ ન લેત. ખાલી તમે ઘોડાં દોડાવો છો.’

વડાએ કહ્યું : ‘ઢીક ભાઈ, જોઈએ છીએ ને ! મામાનું ઘર કેટલે દીવો બળે એટલે.’

‘હા હા દીવો બળે એટલે ! પહેલો નંબર લાવું.’ મહાદેવ તાનમાં હતો.

‘સારું તો તો, કેમ ભાઈ શંકા ?’ ત્રીજાએ વડા પાસે ટેકો માંયો.

‘હાં વળી. આપણા ગામનું નાક રહેશે. પહેલો આવીશ તો દર મહિને પંદર (રૂપિયા), બીજાને દસ ને ત્રીજો આવીશ તોય - પાંચ. પાંચેય ક્યાં છે ગાંડા !’

ત્રીજાએ લાગ સાધ્યો : ‘ને આપણને ઉજાણી મળશે.’ ચોથાએ પાંકું કર્યું : ‘હેં ને મહાદેવ ?’
‘નક્કી જાઓ.’ મહાદેવ મંજૂર થયો...

આ રીતે આ ચારેય છોકરા જીબના જપાટા મારે છે ને ચાલી રહ્યા છે. અડખે-પડખે લળી રહેલી ઉંબીઓને પસવારતા જાય છે. મોલ ઉપર બેસવા જતાં પક્ષીઓ ઉડાડતા જાય છે. દૂર દેખાતાં જાડનાં ઝુંડમાં નિશાળ સામે લાંબી નજર નાખી લે છે. ચારે દિશે પથરાઈ રહેલા મોલની ઉપર નજર એમની ફરતી રહે છે...

એકાએક મહાદેવની નજર થંભી જાય છે. અટકીને ઉભો રહે છે. બોલી પડે છે : ‘ખાઈ જવાની !’

પેલા ત્રણેય અટકે છે. મહાદેવની નજર ભેગી નજરને ગુંધે છે. પેલી બાજુના જેતર તરફ જુએ છે. પાણી સરખો કુંળો કુંળો ઘઉંનો મોલ છે. સારસ પક્ષી તરતું હોય એવી એક ગાય છે. ધીમે ધીમે ચાલે છે ને ખાતી જાય છે.

‘કાપલો કાઢી નાખવાની !’ મહાદેવના પગ જમીન સાથે જડાઈ ગયેલા લાગતા હતા.

‘તારી માસીના જેતરમાં લાગે છે.’ શંકાએ અટકળ કરી.

ત્રીજાએ કહ્યું : ‘શેઢા પર છે.’

મહાદેવ વિચારમાં હતો. બોલ્યો તે પણ વિચારતો હોય એવી રીતે : ‘આ પા કે પેલી પા. પણ ખાવાની તો ઘઉં જ ને !’

ગામ તરફ એણે નજર દોડાવી. દૂર કોઈ માણસને જોયું. બૂમ પાડીને કહેવા લાગ્યો : ‘એ મારી માસીને ત્યાં કહેજો કે ગાય —’ વળી થયું : ‘ક્યારે આવશે ને ક્યારે હંકશે ? એટલામાં તો કાપલો કાઢી નાખશે !’

મહાદેવે શંકા સામે દફતર ધર્યું, ‘લે ને શંકા. ગાયને હું હંકતો આવું.’

શંકાએ દફતર લીધું. યાદ આવ્યું : ‘તારે લ્યા પરીક્ષા છે ને -’

‘આવ્યો આમ. મહાદેવે પાટી લગાવી. મોલ ઉપર ઊડતી ઊડતી સમડી જતી હોય એવું એનું માથું દેખાતું હતું. કહેતો હતો : ‘તમ તમારે હેડતા થાઓ. આવ્યો હું તો આમ !’

હરાયું ચરેલી ગાય ! મસ્તાન હોય એમાં નવાઈ શી ?

મહાદેવ મન કરીને ઢેઢાં મારે પણ ચરબીભરી ગાયને તો લાડનાં લટકાં હતાં. એટલામાં સોટું પણ ન હતું. શેઢા ઉપરથી આકડાનો એક ડોરો ભાંગ્યો. પણ ગાયને તો ચમરી જાણો શરીર પરથી માખો જ ઊડતી હતી.

માંડ માંડ માસીનું બેતર વટાવ્યું. તો બીજું પાછું કાકાનું આવ્યું. કાકા ખારીલા હતા. ‘પણ એટલે કાંઈ ગાયને ઘઉં ખાવા દેવાય ?’

તો ત્રીજું બેતર ગામના એક ગરીબનું હતું. મહાદેવને થયું : ‘ના, ના, નારજીકાકાને આ આટલું એક બેતર છે ને - કાપલો કાઢી નાખશે !

ને વળી ગાયને આગળ હાંકી...મહાદેવમાં અધીરાઈ ને અકળામણ વધવા લાગી...

એક લાકું હાથમાં આવતાં ગાયને જૂડવા માંડી. ગાયે મારવાનો ઈરાદો હોય એ રીતે મહાદેવ સામે જોયું, પણ છોકરો એને મારવા સરખો ન લાગ્યો. એટલે પછી આડાઅવળે દોડવા માંડ્યું.

નારજીકાકાનું બેતર પૂરું થયું. મહાદેવને થયું : ‘જાઉં.’ પણ શંકાનું જ એ બેતર હતું : ‘એને થશે મારા જ બેતરમાં મૂકી આવ્યો ?’

મહાદેવની અકળામણનો પાર ન હતો. શાળા તરફ જઈ રહેલાં છોકરાનાં હવે માથાં પણ નહોતાં દેખાતાં. મહાદેવે ઢીલા પડતા મનને મજબૂત કર્યું : ‘આટલું બેતર કાઢીને મેલીશ ને પાટી કે -’

ત્યાં તો પોતાના જ બેતરમાં ગાય પેઠી. મહાદેવની મૂંજવણે હવે માજા મૂકી. એની ગતિ ગામ તરફ પાછી હતી ને સૂરજની ગતિ શાળા તરફ વધતી જતી હતી.

અકળામણમાં રડવા સરખો થઈ ગયો. ગાયને ભંડતો ગયો, મારતો ગયો ને વળી વળીને પાછું જોતો ગયો.

પણ પોતાનો શેઢો વટાવ્યો ત્યાં જ એનો ગભરુ જવ રડી ઉઠ્યો : ‘આ તો પેલાં ખુશાલમાનું બેતર આવ્યું ! એમને કોઈ હળ હાંકનાર તો છે નહીં ને ગામમાંથી લોકોનાં હળ માગીને આટલું બેતર વવરાવ્યું છે. એટલેથી હાંકી લાવી મેલીને ખુશાલમાના બેતરમાં મેલવી ?!’... ને ભલો મહાદેવ રડતો ગયો, માથા ઉપર આવવા કરતાં સૂરજ સામે જોતો ગયો ને અલમસ્ત ગાયને જૂડતો ગયો.

એમાં વળી વાડ નડી. કાઢવી ક્યાં થઈને ?

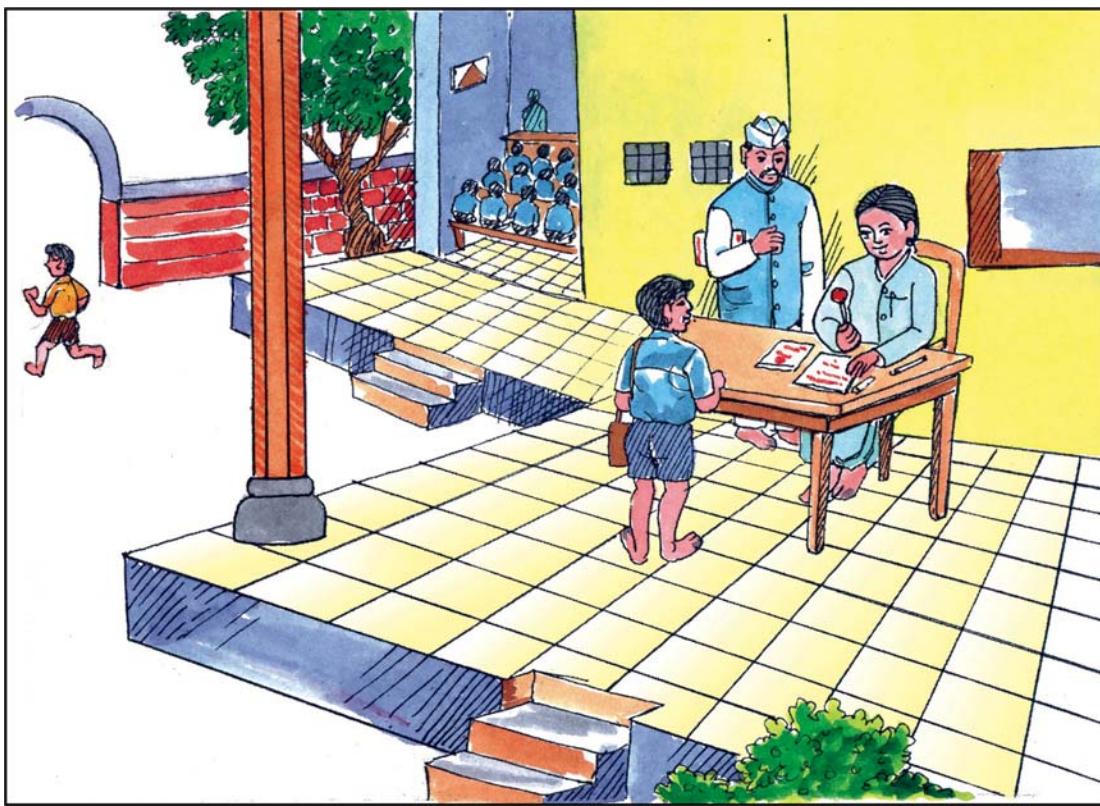
ને મૂંજાયેલો મહાદેવ, વાડમાં છીંડું પાડતો ગયો, નાકને સીકતો ગયો, પસીનો લૂછતો ગયો ને રડતો રડતો પાછી વળેલી ગાયને ભંડતો ગયો : ‘એ પાછી ક્યાં જાય છે ?... અહીં છીંડામાં મરને...’

દોડીને મહામહેનતે ગાય વાળી. છીંડા વાટે બહાર કાઢી. ને અજબગજબની મુક્તિ અનુભવતા મહાદેવે જમના હાથમાંથી છૂટ્યો હોય એ રીતે શાળા તરફ એવી તે મૂઢીઓ વાળી ! મોલની સપાટીએ ‘સનનનન’ કરતો છૂટેલો તોપનો કોઈ ગોળો જોઈ લ્યો !

પણ પહોંચ્યો ત્યારે શિષ્યવૃત્તિની પરીક્ષા શરૂ થઈ ચૂકી હતી !

દસમા વિદ્યાર્થી તરીકે શિક્ષકે એને ઈન્સ્પેક્ટર આગળ ઉભો કર્યો.

ઇન્સ્પેક્ટરે મહાદેવ સામે જોયું. એનો આખો ચહેરો આંસુથી ખરડાયેલો હતો. અંગે પણ પસીનામાં રેબજેબ હતો. સવાલ કર્યો : ‘કેમ ભાઈ, મોડો પડ્યો ?’

મહાદેવ રડતો ગયો ને પોતાની કથની કહેતો ગયો : ‘ઘઉંના મોલમાંથી ગાય હંકવા ગયો હતો સાહેબ...જતાં તો જઈ લાગ્યો પણ મારે આ ગાયને કોના ખેતરમાં છોડવી સાહેબ ? એટલે પછી ખેતરોની બહાર ગાયને કાઢવા રહ્યો એમાં મને —’

ઇન્સ્પેક્ટરે જોયું તો મહાદેવની આંખોમાં આંસુ ન હતાં, પણ માનવતાની સરવાળી હતી. પોતાનેય પૂછતી હતી : ‘કોના મોલમાં મારે એ હરાઈ ગાયને મૂકવી સાહેબ - આપ જ કહો ?!’

ને જાણે ઇન્સ્પેક્ટર પોતાના મનની વાત બબડી પડ્યા : ‘પાસ છે, જા.’ ઘ્યાલ આવતાં શિક્ષકને હુકમ કર્યો : ‘આપો એને પેપર.’

મહાદેવનાં આંસુ આનંદમાં ફેરવાઈ ગયાં. અંગ ઉપરના પસીનામાં પ્રકાશે - શક્તિએ પ્રવેશ કર્યો. પેપર લઈને મંડી પડ્યો...

શાષ્ટ-સમજૂતી

મોલ પાક વાયરો પવન સાંભરવા માંડ્યો એકદું કરવા લાગ્યો વીજણો પંખો ધણ ગાયોનું ટોળું શિષ્યવૃત્તિ તેજસ્વી વિદ્યાર્થીની અભ્યાસ માટે મળતી આર્થિક રકમ વિદ્યાવિકારી કેળવણી અધિકારી હેડકલાર્ડ મુખ્ય કારકુન ઉંબીઓ ઘઉં, જવ ઈત્યાદિ ધાન્યનાં દુંડા પસવારતાં પંપાળતાં હરાયું રખડતું, છૂટું ફરતું, અંકુશ વગરનું મસ્તાન મદભર્યું ઢેઝાં સૂકી માટીના મોટા ગાંગડા લાડનાં લટકાં ગમતી

બાબત સોટું સોટી, લાકડી ખારીલા ઈર્ધાળું ગભરુ જવ નિર્દ્દેશ, ભોળો જવ જમ યમ (અહીં)
મૃત્યુ સરવાણી નાનું જરણું

રૂઢિપ્રયોગો

ટાપસી પૂરવી – ચાલતી વાતને ટેકો આપવો પાટી મેલાવવી – દોડાવવું પસીનામાં રેબજેબ થઈ જવું – પરસેવે લથબથ થઈ જવું માઝા મૂકવી – મર્યાદા ત્યજી દેવી ખાલી ઘોડાં દોડાવવાં – નકામા વિચારો કરવા ગામનું નાક રહેવું – ગામની પ્રતિષ્ઠા સચવાવી જીબના ઝપાટા મારવા – ગળાં મારવાં કાપલો કાઢી નાખવો – બધું ખાઈ જવું આ પા કે પેલી પા – કોઈ પણ પ્રકારની પરિસ્થિતિને પહોંચી વળવા તૈયાર રહેવું.

કહેવતો

મામાનું ઘર કેટલે તો દીવો બળે એટલે – વખત આવ્યો ખરેખર શું છે તેની ખબર પડી જવી.
દશોરાએ ઘોડું ન દોડવું – ખરે સમયે ઉપયોગમાં ન લાગવું.

ભાષા-સજ્જતા

* ઉચ્ચારણ

સ-શ

નીચેના શબ્દો ધીમેથી બોલો.

સાડી, સાત, સીતા, સૂપડી, સોમવાર

આપણે આ શબ્દો બોલતાં હોઈએ ત્યારે ‘સ’ બોલતી વખતે જીબનું ટેરવું, દાંત અને પેઢાં જોડાય ત્યાં અડાડીને બોલાય છે. આવા બીજા શબ્દો શોધીને બોલો.

ધીમેથી બોલો.

શરત, શાળા, શાંત, શીતળા, શૂર, શેઠ

આપણે આ શબ્દો બોલતાં હોઈએ ત્યારે ‘શ’ બોલતી વખતે જીબનો વચ્ચેનો ભાગ ઉપર તાળવાને અડાડીને બોલાય છે. આવા બીજા શબ્દો શોધીને બોલો.

નીચેના શબ્દો લખો અને મોટેથી બોલો.

શ્રીકૃષ્ણ - શ્રીકૃષ્ણ

શ્રમ - શરમ

શાસ - શવાસ

પ્રશ્ન - પ્રશ્ન

લખવાની રીતે અને બોલવાની રીતમાં ફેર હોય છે. કેટલાક લોકો જેવું બોલે એવું લખે ત્યારે સારું ન લાગે. આપણે જેમ બોલવામાં કાળજી રાખીએ છીએ તેમ લખવામાં પણ કાળજી રાખવી જોઈએ.

અભ્યાસ

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર માટે આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચો ઉત્તર શોધીને તેનો કુમ-અક્ષર
પ્રશ્ન સામેના માં લખો :

2. નીચેના પ્રશ્નોના એક-એક વાક્યમાં ઉત્તર આપો.

- (1) શાળાએ જતા છોકરાઓ શાના વિશે વાત કરતા જતા હતા ?

(2) પરીક્ષામાં પાસ થવા વિશે મહાદેવને શો વિશ્વાસ હતો ?

(3) મહાદેવ અને તેના ભિત્રો શું જોઈ અટકી ગયા ?

(4) ઈન્સ્પેક્ટરને મહાદેવની આંખમાં શું દેખાયું ?

3. નીચેના પ્રશ્નોના ત્રણ-ચાર વાક્યોમાં ઉત્તર આપો.

(1) મહાદેવે નારજકાકા તથા ખુશાલમાના ખેતરમાંથી શું વિચારીને ગાયને હાંકી કાઢી ?

(2) “ધઉં-ચણાના મોલ ઉપર સૂર્ય સોનું છાંટવા લાગ્યો.” વાક્યનો અર્થ સ્પષ્ટ કરો.

(3) ગાય કોના-કોના ખેતરમાંથી પસાર થઈ ?

(4) ઈન્સ્પેક્ટરે મોડા પડેલા મહાદેવને શા માટે પરીક્ષામાં બેસવા દીધો ?

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર લખો.

(1) તમે પરીક્ષા આપવા જઈ રહ્યા છો અને રસ્તા ઉપર અક્સમાતથી ઘાયલ થયેલ કોઈ વ્યક્તિને જુઓ તો તમે શું કરશો ?

(2) ઈન્સ્પેક્ટરે મહાદેવની માનવતા સમજી મોડો હોવા છતાં એને પરીક્ષામાં બેસવા દીધો પરંતુ ઈન્સ્પેક્ટરે આ બાબત ન સમજીને પરીક્ષામાં બેસવા ન દીધો હોત તો શું થાત ? તમને પણ મહાદેવનો નિર્ણય સાચો લાગે છે ? શા માટે ?

(3) પાઈમાં ઉત્તર ગુજરાતની બોલીના કેટલાક શબ્દો છે. જે-તે વિસ્તારની બોલીમાં આવા શબ્દ પ્રયોગો હોય છે. તમારા વિસ્તારની બોલીના આવા શબ્દો શોધી કાઢો અને લખો.

(4) નીચેના ફકરામાં વાક્ય બંધબેસતું થાય તેવા, પાઈમાં વપરાયેલા શબ્દો સિવાયના સમાનાર્થી શબ્દોનો ઉપયોગ કરી ફકરો ફરી લખો.

પણ પોતાનો શેઢો ... ત્યાં જ એનો ... જીવ રડી ઊઠ્યો : ‘આ તો પેલાં ખુશાલમાનું ખેતર આવ્યું ! એમને કોઈ હળ હાંકનાર તો છે નહિ ને ગામમાંથી લોકોનાં હળ માંગીને આટલું ખેતર વવરાવ્યું છે. એટલેથી... લાવી... ખુશાલમાના ખેતરમાં જ...? ને... મહાદેવ રડતો ગયો. માથા ઉપર આવવા કરતા... સામે જોતો ગયો ને... ગાયને... ગયો.

* આમ કરવાથી શો ફેર પડે છે ? તમને આ ફકરો ગમે છે ? કે પાઠમાં વપરાયેલા શબ્દોવાળો... ? શા માટે ? સરખામણી કરો.

(5) નીચેનો ફકરો વાંચો. વિરામચિહ્નો વિના તમને તે અધૂરો લાગે છે ? ઉચિત જગ્યાએ યોગ્ય વિરામચિહ્નો મૂકો અને ફરી વાંચો.

ગામ તરફ એણે નજર દોડાવી દૂર કોઈ માણસને જોયું બૂમ પાડી કહેવા ગયો એ મારી માસીને ત્યાં કહેજો કે ગાય વળી થયું ક્યારે ને ક્યારે હાંકશે એટલામાં તો કાપલો કાઢી નાખશે ને

મહાદેવે શંકા સામે દફતર ધર્યું લે ને શંકા ગાયને હું હાંકતો આવું શંકાએ દફતર લીધું યાદ આવ્યું તારે લ્યા પરીક્ષા છે ને

(6) આ પાઠમાં મહાદેવે ગાયને બીજા કોઈના જેતરમાં ન મૂકી અને છેક ગામ સુધી મૂકી આવ્યો એ તમને ગમ્યું ? શા માટે ?

(7) ઈન્સ્પેક્ટર સાહેબનો ક્યો ગુણ તમને ગમ્યો ? શા માટે ?

(8) નીચેનાં વાક્યોને બદલે પાઠમાં વપરાયેલાં વાક્યો લખો.

1. દરરોજ સરળતાથી થતું કામ પ્રસંગ આવે ન થાય.
2. જોઈએ છીએ, પરિણામ બહુ દૂર નથી.
3. ગાય જેતરમાં પાકને ઘણું નુકસાન કરશે.
4. ગામની આબરૂ સચવાશે.

2. નીચેના શબ્દો મોટેથી વાંચો.

ઇહું, ઘોડું, ઈન્સ્પેક્ટર, ઉંબી, શિષ્યવૃત્તિ, ઘઉં

પ્રવૃત્તિઓ

- તમારી શાળાના પુસ્તકાલયમાંથી પન્નાલાલ પટેલનાં તથા અન્ય વાર્તાનાં પુસ્તકો મેળવીને વાંચો અને તમે વાંચેલી વાર્તા પ્રાર્થનાસભામાં રજૂ કરો.
- મહાદેવે કર્યું એવું સેવાર્થ તમે કરેલું કાર્ય વર્ગસમક્ષ કહો.

4

બે ખાનાંનો પરિગ્રહ

મનુભહેન ગાંધી

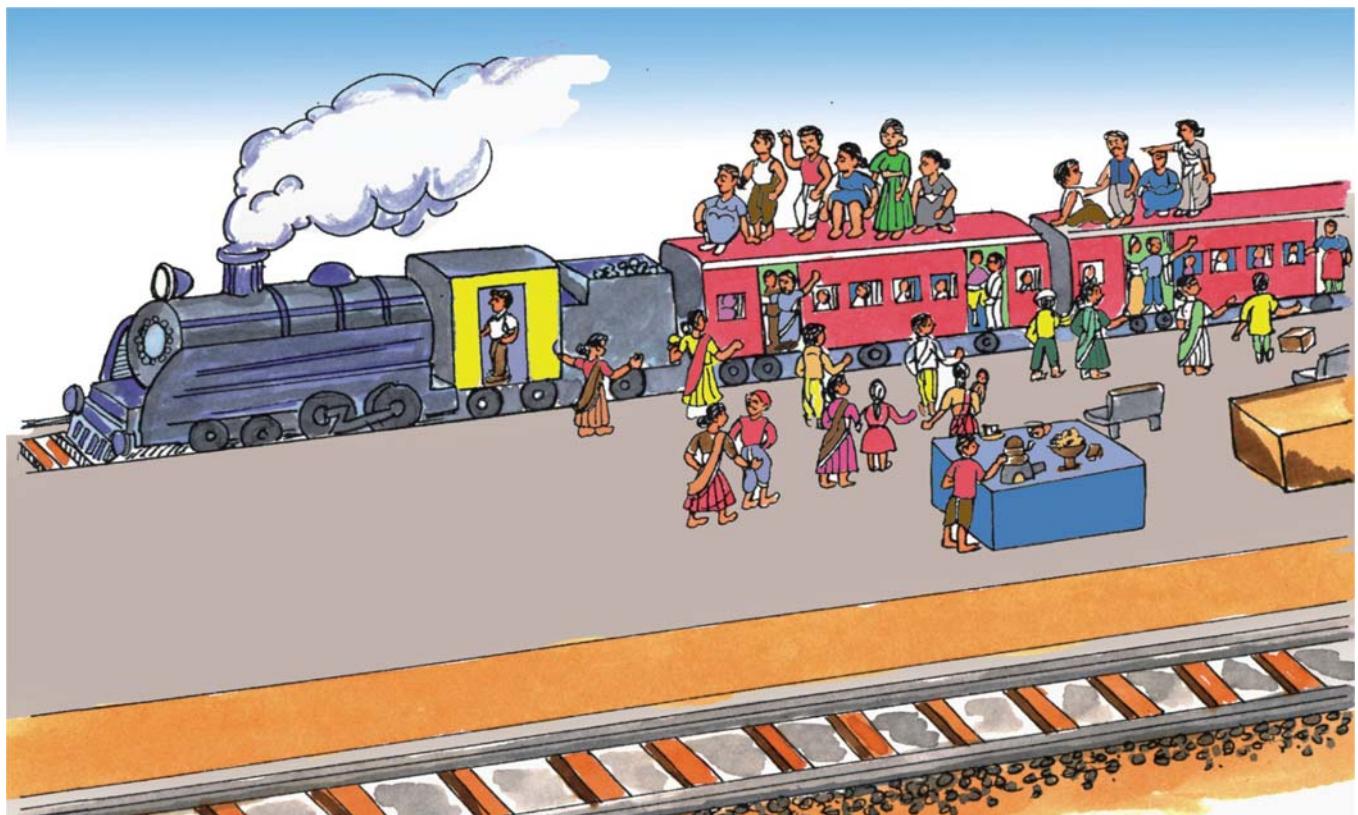
મનુભહેન ગાંધીનો જન્મ કરાંચીમાં થયો હતો. તેઓ મહાત્મા ગાંધીના પિતરાઈ ભાઈ જશવંતલાલનાં પૌત્રી હતાં. બાપુનાં અંતેવાસી રહેલાં મનુભહેન બાપુના જીવનપ્રસંગો સુંદર શૈલીમાં નિરખ્યા છે. ‘વિરાટ-દર્શન’ અને ‘બાપુ-મારી મા’ તેમનાં જાણીતાં પુસ્તકો છે.

આ પ્રેરક પ્રસંગવર્ષાનમાં મનુભહેન ગાંધીજીની સગવડો અંગે વિચાર કરીને બાપુ માટે ટ્રેનના ડબ્બાનાં બે ખાનાં માગી લે છે. હવાઈજહાજરી મળતી સગવડને નકારીને બાપુ ટ્રેનમાં મુસાફરી કરવાનો આગ્રહ રાખતા હતા. મનુભહેને બે ખાનાં માગ્યાં છે એવી બાપુને ખબર પડતાં પૌત્રીને બાપુ ઠપકો આપે છે. તેમજ સ્ટેશન-માસ્ટરને બોલાવીને બીજા ખાનાની સગવડ સ્વીકારવાની ના પાડે છે. પોતાના ખપ કરતાં વધારે વાપરવું એને બાપુજી એક પ્રકારની હિંસા ગણાવે છે. અહીં પ્રજાના સાચા ‘પિતા’ તરીકે બાપુની છબી ઉપસે છે.

ઈ. સ. 1947ની 30મી માર્ચના રોજ પૂજ્ય બાપુજીને, નોઆખલી ને બિહારના યજ્ઞમાં જંપલાવ્યા પણી પહેલવહેલું જ લોડ માઉન્ટબેટનને મળવા જવાનું થયું. વાઈસરોયે તો પૂજ્ય બાપુજીને વિમાનમાં મળવા બોલાવેલા. પણ “જે વાહનમાં કરોડો ગરીબો મુસાફરી ન કરી શકે તેમાં મારાથી કેમ બેસાય ?” એમ કહી તેમણે તેનો ઈનકાર કર્યો અને “ટ્રેનમાં પણ હું તો મારું કામ સારી રીતે કરી લઉં છું, એટલે હું તો આગગાડીમાં જ આવીશ,” એવો નિશ્ચય કર્યો.

ગરમી અસહ્ય હતી. ચોવીસ કલાકનો રસ્તો હતો. વળી સ્ટેશને સ્ટેશને આ પરમ પિતાનાં દર્શન કરવા હજારોની મેદની જમતી. છતાં કંઈ પણ તકલીફની એમને ક્યાં ખેવના હતી ? એમણે મને બોલાવીને કહ્યું :

“જો, આ યજ્ઞમાં તું એકલી જ મારી સાથે છો એટલે દિલ્હીમાં હું પહેલવહેલો જાઉં છું. મેં નોઆખલી જતાં તો નિશ્ચય કર્યો હતો કે ત્યાં જ કરવું અથવા મરવું અને સાથીઓને છૂટા કર્યા. પણ તને આ મારા યજ્ઞમાં ભાગીદાર બનવા માટે મેં રજા આપી. તું સાથે જ રહી એટલે જેમ નોઆખલીમાં બધાને છોડીને આવ્યો તેમજ અહીં બિહારમાં પણ બાકી દેવપ્રકાશ, હુન્નર વગેરે છે તે અને મૃદુલાબહેન રહેશે. મૃદુલાબહેન મારા વતી બધું જ સંભાળશે અને કામ કરશે. પણ તને છોડીને કેમ જવાય ? એ તું પણ નહીં ઈચ્છે. એટલે તારે મારી સાથે આવવાનું રહ્યું. ઓછામાં ઓછો સામાન અને નાનામાં નાનો ગ્રીજા વર્ગનો ડબ્બો પસંદ કરવાનો. પણ જોજે આમાં તારી ખૂબ કસોટી છે હોં !”

મેં સામાન તો ઓછામાં ઓછો લીધો. પણ સ્ટેશને સ્ટેશને પૂજ્ય બાપુજીનાં દર્શનાર્થીઓની એટલી ભીડ જામશે કે ઘડીયે અમને આરામ નહીં મળે. વળી ફંડ પણ મારે ગણવું પડશે અને એ બધો જ અવાજ આવશે. આમ, વિચારીને મેં બે ખાનાંવાળો ડબ્બો પસંદ કર્યો. એકમાં સામાન રખાવ્યો અને બીજામાં પૂ. બાપુજીને સૂવા બેસવાનું રાખ્યું.

પટણાથી દિલ્હી જતી ટ્રેન સવારે 9.30 વાગ્યે ઉપરે. બાપુજી અને હું 9.25 વાગ્યે સ્ટેશને આવ્યાં. લોકોની ભીડ અસહ્ય હતી. પણ અમે ચડી ગયાં. બાપુજી તો એક એક મિનિટનો સદૃપ્યોગ કરનારા, એટલે પાંચ મિનિટમાં ફંડ ઉઘરાવી નાખ્યું. 9.30 વાગ્યે ટ્રેન ચાલી. ગરમીના દિવસોમાં બાપુજી બપોરનું ભોજન 10.00 વાગ્યે લેતા.

હું બીજા ખાનામાં જઈ સામાન ખોલી પૂજ્ય બાપુજી માટે ખાવાનું તૈયાર કરવા ગઈ. થોડીવારે પૂજ્ય બાપુજીવાળા ખાનામાં આવી. બાપુજી તો લખવામાં પડ્યા હતા. મને પૂછ્યું, “ક્યાં હતી ?” મેં કહ્યું, “અહીં ખાવાનું તૈયાર કરતી હતી.” તેમણે મને બારીએથી બહાર નજર નાખી જોવાનું કહ્યું. મને પણ જરાક ભાન આવી ગયું કે કંઈક મારી ભૂલ થઈ લાગે છે. મેં બહાર જોયું તો લોકો લટકતા હતા. મને મીઠો ઠપકો મળ્યો :

“આ બીજા ખાનાનું તેં કહ્યું હતું ?”

મેં કહ્યું : “હા બાપુજી. હું અહીં જ બધું કામકાજ કરું - સ્ટવ પર દૂધ ગરમ કરું, વાસણો સાફ કરું, તેથી આપને તકલીફ પડશે એમ જાણી મેં બીજા ખાનામાં કર્યું ?

“કેવો લૂલો બચાવ છે ! આંધળો પ્રેમ તે આનું નામ. તને ખબર છે મને ઓરોખેન ઉપરાંત સ્પેશિયલ ટ્રેનનું, તકલીફ ન પડે માટે કહેવામાં આવેલ. એક સ્પેશિયલ ટ્રેન પાછળ કેટલી ગાડીઓ રોકાય અને કેટલા હજારનું ખર્ચ થઈ પડે ? એ મને કેમ પોસાય ? હું તો લોભિયો રહ્યો. તેં આજે તો વધારાનું ખાનું માગ્યું, પણ સલૂન માગ્યું હોત તો તે પણ મળત, પણ તે તને શોભત કે ? એટલે તેં બીજું ખાનું લીધું, તું આ બધું મારા ઉપરના અત્યંત પ્રેમને વશ થઈને કરે છે. પણ મારે તો તને ઉંચે ચડાવવી છે, નીચે નથી પછાડવી, એ તારે સમજવું જોઈએ અને સમજી હો તો હું તને કહી રહ્યો છે તે ન પડવાં જોઈએ. હવે એનું પ્રાયશ્ચિત એ જ કે, તું બધો સામાન અહીં ખસેડી લે અને આગળનું સ્ટેશન આવે ત્યારે સ્ટેશન-માસ્તરને મારી પાસે બોલાવજે.”

હું તો થરથર કાંપતી હતી. સામાન તો ખસેડ્યો, પણ મને પૂજ્ય બાપુજીની ચિંતા થતી હતી કે હવે કેમ થશે ? ઘણી વખત આવી નાની ભૂલ ભલે બીજાની હોય, પણ એ પોતાની જ ગણે અને એકાદ ટંક ખાવાનું પણ છોડે, એ મોટી ચિંતા હતી.

વળી ટ્રેનમાં લખવાનું, વાંચવાનું, માટી લેવાનું, કાંતવાનું, મને ભણાવવાનું વગેરે બધું જ કામ ! જેટલું ઘરમાં બેડાં કરવાનું રહે તેટલું જ ટ્રેનમાં મુસાફરીમાં પણ ચાલુ રહે !

અંતે સ્ટેશન આવ્યું. બાપુજીએ સ્ટેશન-માસ્તરને બોલાવ્યા. એને મારું પરાકમ કહ્યું કે, “આ છોકરી મારી પૌત્રી છે, પણ બિચારી ભોળી ભલી છે. હજુ મને કદાચ સમજી નહીં હોય, તેથી જ આ બે ખાનાં પસંદ કર્યાં. એમાં એનો દોષ નથી. દોષ મારો જ. મારી કેળવણી એટલી અધૂરી હશે ને ? હવે મારે અને એણે બંનેએ પ્રાયશ્ચિત કરવું રહ્યું. એટલે આ ખાનું ખાલી કરી નાખ્યું છે. તેનો ઉપયોગ તમે વધારાના પેસેન્જર લટકે છે તેને માટે કરો, અને તો મારું દુઃખ હળવું થશે.”

સ્ટેશન-માસ્તરે ઘણી આજ્જજ કરી, પણ બાપુજી ક્યાં માને તેવા હતા ? સ્ટેશન-માસ્તરે ત્યાં સુધી કહ્યું કે, “હું એ લોકો માટે બીજો ડબ્બો જોડાવી દઉં !”

બાપુએ કહ્યું : “બીજો તો જોડાવો જ જોઈએ, પણ આનો ઉપયોગ કરી લો, જે ન જોઈતું હોય છતાં વધારે મળે છે તે વાપરવું, તેમાં હિંસા છે. મળતી સગવડનો દુરૂપયોગ કરાવી આ છોકરીને તમે બગાડવા માગો છો ?” બિચારા સ્ટેશન-માસ્તર ઝંખવાણા પડી ગયા અને અંતે બાપુજીનું કહેવું માનવું પડ્યું.

એ તો હિંદુસ્તાનના પિતા હતા. એ સગવડ ભોગવે અને એમનાં બાળકો લટકે તે એમનાથી કેમ ખમાય ? એટલે લટકતા લોકોને જગ્યા મળી અને મને જીવનમાં અમૂલ્ય પાઠ મળ્યો કે, મળતી સગવડનો ઓછામાં ઓછો ઉપયોગ કરવો. ભલે એટલો ઠપકો એ વખતે વસમો લાગતો હતો, પણ આજે જીવનમાં એની કિંમત અમૂલ્ય થઈ પડી છે. આવા જીણવટ ભરેલા અહિંસાપાલનથી જ એમણે પોતાનું જીવન ઘડ્યું હતું, અને એમાંથી ભલે ગમે તેટલું ઓછું હું ગ્રહણ કરી શકી, છતાં મારા જેવીને ઘડતરનો લહાવો મળ્યો, જે જીવનપર્યંત મારો રહેશે.

શબ્દ-સમજૂતી

પરિગ્રહ જરૂરી ન હોય તેવું વાપરવા માટે ભેગું કરવું નિશ્ચય નિર્ણય અસહ્ય સહી ન શકાય તેવું ખેવના કાળજી ભીડ ગિરદી પોસાવું પરવડવું સલૂન ઘરના જેવી સગવડોવાળો રેલગાડીનો ખાસ ડબ્બો પ્રાયશ્ચિત કરેલી ભૂલનો મનમાં પડેલો ઉંખ દૂર કરવા જે કરીએ તે પોસેન્જર મુસાફર અમૂલ્ય કીંમતી

ભાષા-સજ્જતા

* નીચેનાં વાક્યો વાંચો.

એકમાં સામાન રખાયો.

બીજામાં પૂજ્ય બાપુજીને સૂવા બેસવાનું રાખ્યું.

- એકમાં સામાન રખાયો અને બીજામાં પૂજ્ય બાપુજીને સૂવા બેસવાનું રાખ્યું.
બાપુજી તો એક એક મિનિટનો સદૃપ્યોગ કરનારા.
પાંચ મિનિટમાં ફંડ ઉધરાવી નાખ્યું.
- બાપુજી તો એક એક મિનિટનો સદૃપ્યોગ કરનારા એટલે પાંચ મિનિટમાં ફંડ ઉધરાવી નાખ્યું.
આ છોકરી મારી પૌત્રી છે.
બિચારી ભોળી ભલી છે.
- આ છોકરી મારી પૌત્રી છે પણ બિચારી ભોળી ભલી છે.
એમાંથી ભલે ગમે તેટલું ઓછું હું ગ્રહણ કરી શકી.
મારા જેવીને ઘડતરનો લહાવો મળ્યો.
- એમાંથી ભલે ગમે તેટલું ઓછું હું ગ્રહણ કરી શકી છતાં મારા જેવીને ઘડતરનો લહાવો મળ્યો.

ઉપરનાં વાક્યો વાંચતાં તમે જોયું હશે કે ‘અને’, ‘એટલે’, ‘પણ’, ‘છતાં’ જેવા શબ્દોની મદદથી બે વાક્યોમાંથી એક વાક્ય બને છે. એટલે કે આ શબ્દો વાક્યોને જોડવાનું કામ કરે છે. આપણી ભાષામાં આવાં બે વાક્યો જોડનારા શબ્દોને ‘સંયોજક’ કહેવાય છે.

અભ્યાસ

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર માટે આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચો ઉત્તર શોધીને તેનો ક્રમ-અક્ષર પ્રશ્ન સામેના માં લખો.

- (1) ગાંધીજીને ક્યા વાઈસરોયને મળવા દિલ્હી જવાનું હતું ?
- (ક) લોર્ડ કલાઈવ (ખ) લોર્ડ ડેલહાઉસી
 (ગ) લોર્ડ મિન્ટો (ધ) લોર્ડ માઉન્ટ બેટન
- (2) મનુભેન ગાંધીજીને શું થતાં હતાં ?
- (ક) પુત્રી (ખ) પૌત્રી
 (ગ) દોહિત્રી (ધ) ભત્રીજી
- (3) ‘બે ખાનાંનો પરિગ્રહ’ પાઠથી તમે શીખશો કે...
- (ક) વણખપનું ન વાપરવું (ખ) સંગ્રહ કરવો
 (ગ) સગવડોનો ઉપયોગ કરવો (ધ) મનુભેન સાચાં હતાં

2. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર એક-એક વાક્યમાં લખો.

- (1) ગાંધીજીને શામાં બેસાડીને વાઈસરોયે મળવા બોલાવ્યા હતા ?
- (2) લેખિકાએ ‘હિન્દુસ્તાનના પિતા’ કોને કહ્યા છે ?
- (3) ગાંધીજીએ ટ્રેનમાં ચડ્યા પછી પહેલું ક્યું કામ કર્યું ?
- (4) સ્ટેશન માસ્તરે ગાંધીજીને શી આજ્જ કરી ?

3. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર આપો.

- (1) બાપુએ વિમાનમાં જવાની ના કેમ પાડી ?
- (2) લેખિકાએ બાપુ માટે આગગાડીમાં બે ખાનાંનો રૂભો શા માટે પસંદ કર્યો ?
- (3) બાપુએ લેખિકાને શાનો ઠપકો આપ્યો ?
- (4) લેખિકાની ભૂલનું પ્રાયશ્ચિત કરવા બાપુએ શું કરવા સૂચયું ?

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર લખો.

- (1) આ પ્રસંગમાંથી તમને શી પ્રેરણા મળી ?
- (2) ગાંધીજી વિશે દસ વાક્યો લખો.
- (3) બચાવને 'લૂલો' ને બદલે 'આંધળો' કહીએ તો ? અને પ્રેમને 'આંધળો' ને બદલે 'લૂલો' કહીએ તો ?

2. નીચેના શબ્દોના અર્થ જાણો અને તેના વાક્યપ્રયોગ કરો.

(1) ખેવના	(2) હુન્નર	(3) ભીડ
(4) સલૂન	(5) પ્રાયશ્ચિત	

3. કોંસમાંથી યોગ્ય શબ્દ પસંદ કરીને ખાલી જગ્યા પૂરો.

(કે, અને, એટલે, તો)

- (1) એકમાં સામાન રખાયો બીજામાં પૂજ્ય બાપુજીને સૂવાનું રાખ્યું.
- (2) ઇન્સ્પેક્ટરે જોયું મહાદેવની આંખમાં આંસુ હતાં.
- (3) ડોક્ટરે કહ્યું એણે કસરત કરવી જોઈએ.
- (4) મહાદેવ ગાયને હાંકવા રોકાયો એને પરીક્ષામાં મોહું થયું.

પ્રવૃત્તિઓ

- શિક્ષકની મદદથી નજીકના રેલવે-સ્ટેશનની મુલાકાત ગોઈવો.
- તમારા પરિચિત કોઈ વડીલની ગાંધીબાપુ જેવી સારી બાબતની વાત પ્રાર્થનાસભામાં રજૂ કરો.

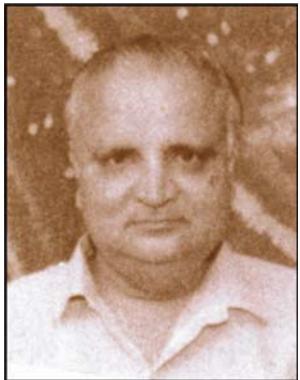

5

રાનમાં

ધુવ ભટ્ટ

જન્મ : તા. 8-5-1947

ધ્રુવકુમાર પ્રબોધરાય ભટ્ટનો જન્મ ભાવનગર જિલ્લાના નિંગાળામાં થયો હતો. તેમણે ઈજનેરી કારખાનામાં મેનેજર તરીકે કર્ય કર્યું હતું. હાલ સેવાનિવૃત્ત જીવન ગાળે છે.

તેમણે ‘કર્ણલોક’, ‘સમુદ્રાન્તિકે’, ‘તત્ત્વમસિ’, ‘અતરાપિ’, ‘અકૂપાર’ જેવી સુંદર સર્જકતાસભર નવલકથાઓ આપી છે. ‘ખોવાયેલું નગર’ તેમનો કિશોરકથાનો સંગ્રહ છે. ‘શુદ્ધિંતુ’ અને ‘ગાય તેનાં ગીત’ નામે બે કાવ્યસંગ્રહો પણ તેમણે આપ્યા છે. તેમની કૃતિઓના અંગ્રેજી, હિન્દી, મરાઠી તેમજ ઉડિયા ભાષાઓમાં અનુવાદો થયા છે.

ચોમાસું આવશે તો આસપાસ કયા કયા ફેરફારો થશે તેવી વાત કલ્યનાઓની હારમાળાથી કવિ આપણને સમજાવે છે. ચોમાસાનો પ્રસાર રાનમાંથી મેદાનમાં, પદ્ધી મકાનમાં ને પાનમાં થતાં થતાં આપણા અંતરમન સુધી થઈ જાય છે.

ક્યાંક ચોમાસું ગાજે છે રાનમાં,

વાડ પરે સૂતેલી સઘળી લીલાશ હવે નીતરતી

થાશો મેદાનમાં,

ક્યાંક ચોમાસું ગાજે છે રાનમાં...

ધોધમાર હેતું,

ભીજતા વાયરાઓ વહેશે સંદેશા કે ચોમાસું

ધારધાર બેહું.

કાલ સુધી રહેતા'તા આપણે ને કાલથી તો

વાદ્ધંટો રહેશે મકાનમાં,

ક્યાંક ચોમાસું ગાજે છે રાનમાં,

આપણને થાય એવું વાદળને થાય, એવું

ઝરણાને થાય એવું ઘાસને

આવી ઘટનામાં જે કુંગરને થાય, થાય નેવેથી

દડડતા ગામને.

તમને યે થાય ચાલ ટહુકો થઈ જાઉ અને જાડ

તળે ગહેરું રે પાનમાં,

ક્યાંક ચોમાસું ગાજે છે રાનમાં...

શાષ્ટ-સમજૂતી

રાન જંગલ ધોખમાર પુષ્ટળ, મોટી ધારાઓમાં વાધિંટ પવનની ગતિની સાથે વરસાદ ન પ્રવેશતો હોય તેવી જગ્યાએ ઊડતા વરસાદના છાંટા ઘટના (અહીં) બનાવ, દડડદવું (અહીં) પાણી પડવાનો અવાજ નેવું છાપરાના છેડા ઉપરનાં નળિયાં જેમાંથી પાણી બહાર પડે છે તે ગહેરું આનંદની મસ્તીમાં આવી પંખીનું જોરથી બોલવું ટહુકવું સામા પક્ષીને સંદેશો પહોંચાડવા પંખીનું બોલવું

ભાષા-સજ્જતા

સંયોજક

* નીચેની પંક્તિઓ વાંચો.

- ભીજતા વાયરાઓ વહેશે સંદેશા
- ચોમાસું ધારધાર બેહું.

- ભીજતા વાયરાઓ રહેશે સંદેશા કે ચોમાસું ધારદાર બેહું.
કાલ સુધી રહેતા'તા આપણે.
કાલથી તો વાઢિટો રહેશે મકાનમાં.
 - કાલ સુધી રહેતા'તા આપણે ને કાલથી તો વાઢિટો રહેશે મકાનમાં.
મને તો લાગે છે બચ્ચુડાના મામા મામલતદાર છે.
એને તો મળવાની જ.
 - મને તો લાગે છે બચ્ચુડાના મામા મામલતદાર છે તેથી એને તો મળવાની જ.
ઉપરની પંક્તિઓ અને વાક્યો વાંચતાં તમને લાગ્યું હશે કે 'કે', 'ને', 'છતાં' જેવા શબ્દોની મદદથી પંક્તિઓ અને વાક્યો જોડાય છે.

પદ, પદો, પદસમૂહો, વાક્યો કે વાક્યખંડને જોડવાનું કામ કરતાં પદોને સંયોજક કહે છે.
'ને', 'પણ', 'એટલે', 'તો', 'ત્યારે', 'કે', 'ત્યાં', 'છતાં', 'એટલું', 'અને', 'અથવા' જેવાં સંયોજકો જાણીતાં છે. સંયોજકોથી પદો, વાક્યસમૂહો, વાક્યો કે વાક્યખંડો જોડતાં જ નથી પરંતુ ભાષાની લાઘવ સાથેની ચોટ પણ ઉત્પન્ન થાય છે.

અભ્યાસ

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર માટે આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચો ઉત્તર શોધીને તેનો ક્રમ-અક્ષર પ્રશ્ન સામેના માં લખો.

- (1) 'આકાશ હવે ઉત્તરશે' એ શબ્દોનો અર્થ એ કે (ક) આકાશ નીચું દેખાશે. (ખ) વરસાદ વરસશે.
(ગ) દિવસ આથમશે. (ધ) ધરતીને આકાશ મળશે.

(2) વાફંટની શી અસર થશે ? (ક) પાકને પાણી મળશે. (ખ) દરિયો છલકાશે.
(ગ) ધાબા પરથી પાણી પડવા લાગશે. (ધ) વસ્તુઓ ભીજાશે.

(3) વરસાદ સાથે અત્યંત નજીકનો સંબંધ કોને છે ? (ક) ગાયને (ખ) મોરને (ગ) ચકલીને (ધ) ગામને

(4) લીલાશ કોના આવવાથી મેદાનમાં આવશે ? (ક) વરસાદના (ખ) મોરના (ગ) વાયરાના (ધ) વરસાદના

2. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર એક-એક વાક્યમાં આપો.

- (1) લીલાશ ક્યાં સૂતેલી છે ?
- (2) ધોધમાર વરસાદમાં આપણી સાથે કોણ કોણ રહેશે ?
- (3) વરસતા વરસાદમાં કોને કોને જાડ તળે ગહેકવાનું મન થાય છે ?
- (4) ‘રાનમાં’ કાવ્યના કવિનું નામ શું છે ?

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના વિચારીને ઉત્તર લખો.

- (1) વરસાદમાં ભીજવાનો અનુભવ તમારા શબ્દોમાં લખો.
- (2) ચોમાસામાં તમારી આસપાસ ક્યા ક્યા ફેરફારો જોવા મળે છે ?
- (3) મોટે ભાગે ચોમાસામાં ક્યાં-ક્યાં પક્ષી-પ્રાણીઓના અવાજ સાંભળવા મળે છે ?
- (4) તમારા ગામમાં વરસાદ પડ્યો છે. તમારા મિત્રના ગામમાં વરસાદ પડ્યો નથી. તમારા મિત્રને ફેન કરી બંને વચ્ચે કેવા સંવાદો થાય તે લખો.

2. નીચેના શબ્દોના સમાનાર્�ી શબ્દો લખો.

(1) રાન	(2) વાદળ	(3) પાન
(4) સંદેશો	(5) કુંગાર	(6) આકાશ

3. સૂચવ્યા મુજબ કરો.

- (1) નીચેની પંક્તિઓમાં દર્શાવેલો ભાવ દર્શાવવા કવિએ કઈ પંક્તિઓ વાપરી છે તે આ કાવ્યમાંથી શોધીને લખો.
 1. વાડ પરની લીલાશ હવે મેદાનમાં આવશે.
 2. પલળેલો પવન આપણને ચોમાસું બેસવાનો સંદેશ આપશે.
 3. કાલ સુધી આપણે એકલા જ મકાનમાં રહેતા હતા તેમાં હવેથી વાઇંટ પણ રહેવા લાગશે.

(2) 1. આ કાવ્યમાં આવતા વાદળ, શબ્દમાંથી નીચેના જેવા શબ્દો બને છે.

વા, વાદ, વાળ, દળ, દવા

2. આવો બીજો શબ્દ છે મકાન. આ શબ્દ પરથી બનતા શબ્દો લખો અને તે દરેક શબ્દોને કક્કાવારીના ક્રમમાં ગોઠવો.

3. આ શબ્દો પરથી વાક્યો બનાવો.

4. આ કાવ્યનો મુખ્યપાઠ કરો.

પ્રવૃત્તિઓ

- વર્ણાંગિતોનો હસ્તલિખિત અંક તૈયાર કરો.
- પ્રાર્થનાસભામાં વર્ણાંગિતો રજૂ કરો.
- ધોરણ 6માં તમે આ પ્રકારનું કાવ્ય શીખી ગયાં છો, યાદ કરીને લખો.

પુનરાવર્તન 1

1. નીચે આપેલા શબ્દો કોણકમાંથી શોધી તેના પર કરો અને વાક્યપ્રયોગ કરો.

સોહાગણ, તરિયાતોરણ, વિદ્યાધિકારી, ખારીલા, પ્રાયશ્ચિત, મુસાફરી, ધોધમાર, ગહેકવું

મ	જ	ફે	ર	ધો	સો	વિ
પ્રા	ય	શ્રી	ત	ધ	હા	ખા
ના	થ	જી	કે	મા	ગી	રી
ત	રિ	યા	તો	ર	ણા	લા
વિ	ગી	હે	ક	વું	હા	ન
જા	પુ	હા	મુ	સા	ફ	રી
વિ	ધા	ધિ	કા	રી	જ	મ

2. નીચેના પ્રશ્નોના જવાબ આપો.

- (1) તમે મેળામાં જઈ શું શું ખરીદશો ? કોના માટે ?
- (2) સાથિયા ક્યારે-ક્યારે પૂરવામાં આવે છે ?
- (3) મહાદેવ તેના ભિત્રોથી છૂટો કેમ પડી ગયો ?
- (4) બાપુએ વિમાનમાં મુસાફરી કરવાનો ઈનકાર શા માટે કર્યો ?
- (5) ચોમાસામાં કયાં-કયાં પક્ષી-ગ્રાણીઓના અવાજો સાંભળવા મળે છે ?

3. તમારી શાળામાં લખાયેલાં પાંચ ભીતસૂત્રોની યાદી કરો.

4. નીચે આપેલા ફકરામાં યોગ્ય વિરામચિહ્નો મૂકી ફકરો ફરીથી લખો.

જો આ યજ્ઞમાં તું એકલી જ મારી સાથે છો એટલે દિલ્હીમાં હું પહેલવહેલો જાઉં છું.
મેં નોઆખલી જતાં તો નિશ્ચય કર્યો હતો કે ત્યાં જ કરવું અથવા મરવું અને સાથીઓને છૂટા

કર્યા પણ તને આ મારા યજ્ઞમાં ભાગીદાર બનવા માટે મેં રજા આપી તું સાથે જ રહી એટલે જેમ નોઆખલીમાં બધાને છોડીને આવ્યો તેમજ અહીં બિહારમાં પણ. બાકી દેવપ્રકાશ, હુન્નર વગેરે છે તે અને મૃદુલાબહેન રહેશે મૃદુલાબહેન મારા વતી બધું જ સંભાળશે અને કામ કરશે પણ તને છોડીને કેમ જવાય એ તું પણ નહીં ઈશ્છે. એટલે તારે મારી સાથે આવવાનું રહ્યું ઓછામાં ઓછો સમય અને નાનામાં નાનો ત્રીજા વર્ગનો ડબ્બો પસંદ કરવાનો. પણ જોજે, આમાં તારી ખૂબ કસોટી છે હોં.

5. નીચેના શબ્દોના સમાનાર્�ી શબ્દો લખો.

- (1) રણિયામણું
- (2) ખારીલા
- (3) પ્રાયશ્ચિત
- (4) રાન
- (5) કેળવણી

6. સૂચના મુજબ કરો.

- (1) ‘ર’ વર્ણથી શરૂ થતા દસ શબ્દો લખો.
- (2) આ શબ્દોનો વાક્યમાં પ્રયોગ કરો.
- (3) આ વાક્યોમાં સંજ્ઞા નીચે લીટી દોરો.
- (4) સંજ્ઞાના અર્થમાં વધારો કરે એવા શબ્દો આ વાક્યોમાં ઉમેરો.

7. નીચે આપેલી કાવ્યપંક્તિઓમાં શબ્દો આડાઅવળા થઈ ગયા છે. આ શબ્દોને યોગ્ય રીતે ગોઠવીને સાચી કાવ્યપંક્તિ લખો.

- (1) છ રે ચોક મોતીડે પુરાવીએ.
- (2) હરિ હાથિયો ઘેર મલપતો આવે.
- (3) આપણે કાલ સુધી મકાનમાં રહેતા’તા ને કાલથી વાઇંટો રહેશે.
- (4) ક્યાંક ચોમાસું રાનમાં ગાજે છે.

ગौરीશંકર ગોવર્ધનરામ જોશી ‘ધૂમકેતુ’

જન્મ : ઈ. સ. 1892 મૃત્યુ : ઈ. સ. 1965

ધૂમકેતુનો જન્મ ગોંડલ પાસેના વીરપુર ગામમાં થયો હતો. ગુજરાતી સાહિત્યમાં ટૂંકીવાર્તાના ક્ષેત્રે ધૂમકેતુનું પ્રદાન વિશેષ જાણીતું છે. ‘તણખામંડળ’ના ચાર ભાગ ઉપરાંત બીજા વીસ જેટલા વાર્તાસંગ્રહો તેમણે આપ્યા છે. ‘પોસ્ટઓફિસ’, ‘લૈયાદાદા’, ‘રજૂપૂતાણી’, ‘એક ટૂંકી મુસાફરી’, ‘જીવનનું પ્રભાત’, ‘પૃથ્વી અને સ્વર્ગ’, ‘હદ્યપલટો’, ‘આત્માનાં આંસુ’ વગેરે તેમની પ્રય્યાત ટૂંકીવાર્તાઓ છે.

ભીખુ ભીખ માણીને પોતાનું તેમજ પોતાના કુટુંબનું ભરણપોષણ કરનાર નાનકડો છોકરો છે. તે પાત્રનું આલેખન હદ્યસ્પર્શી બન્યું છે. વહેંચીને ખાવું, પોતે વેઠીને પણ મા-ભાઈભાંડુનો વિશેષ જ્યાલ રાખવો તેવું વલણ તેનામાં સહજ રીતે લાગણીના સ્વરૂપે વહેંતું જોવા મળે છે. ભીખુએ જલેબી પણ ખાંધી નહોતી કે દાળિયા પણ ખાંધા નહોતા, પરંતુ ભાઈભાંડુને ખાવા મળે એ હેતુથી મા પાસે અસત્ય બોલે છે કે પોતે ધરાઈને ખાંધું છે. ભીખુના અંતરની આ અમીરાત, એના દિલની લાગણી એના વર્તનમાં જે રીતે પ્રતિબિંબિત થતી લેખકે બતાવી છે તે સમગ્ર ઘટના સરસ આલેખન પામી છે.

સાંજના સાત થવા આવ્યા હતા, અને ઊંચે ચેતલા મિલના ધુમાડા નીચે ઊતરીને વીજળીની રોશનીને ઝાંખી કરી રહ્યા હતા. મોટર, ગાડી, સાઈકલ અને માણસોના ઠઠારાથી બજાર ભરયક હતું, અક્સમાતથી બચવા માટે હું ફૂટપાથ પર ચાલતો હતો.

‘એક કંગાલ પર ઈતની રહમ કરો !’

દર્દ્દથી બોલાયેલા શબ્દોએ પગને આગળ જતાં થંભાવ્યા, પાછા ફરીને જોયું તો હું ત્રણ દરવાજા પાસે ઊભો હતો. ફરી એ જ શબ્દો સંભળાયા. મેં ડોકું જરાક ખેંચ્યું, તો દરવાજા વચ્ચેની સાંકડી કમાનમાં એક અત્યંત કંગાળ સ્ત્રી બેઠી હતી. એટલી વારમાં તો મને રસ્તા વચ્ચે ઊભેલો જોઈને કેટલાક માણસો ધક્કા મારીને આગળ ચાલ્યા ગયા હતા.

એવામાં વચ્ચેના સરિયામ માર્ગ પર એક નાના છોકરાને રસ્તો ઓળંગતાં, મોટરના મોંમાં-મૃત્યુના મુખમાં જતો જોઈ મારી રાડ ફાટી ગઈ ! સહજ જ એ તરફ હું દોડ્યો, પણ તે પહેલાં તો શોફરે અત્યંત ચાલાકીથી છોકરાને ઊગારી લીધો, ને તેની મા આગળ વધીને હંફળીફંફળી દોડતી હતી તેના તરફ એક ઠપકાભરી નજર નાખી હોન્ન વગાડી મોટર આગળ ચાલાવી મૂકી. હું

પાછો હઠ્યો, ત્યાં એક જણા સાથે ભટકાયો; “માફ કરજો માસ્તર” કહીને એક જણો ભટકાતો ચાલ્યો ગયો; ને એટલામાં તો પેલી કંગાળ સ્ત્રીના એનાએ શબ્દો ત્રીજ વખત સંભળાયા : ‘એક કંગાલ પર ઈતની રહ્યમ કરો !’

એ સ્ત્રી બેઠી હતી તે ખૂશામાં અંધારામાં મેં નજર ફેરવી. તેના પગ પાસે ઉઘાડે શરીરે ત્રણ છોકરાં સૂતાં હતાં, ને તેના ખોળામાં એક નાનું બચ્ચું દ્યામણું મોં રાખીને, આવનાર-જનારની સામે જોયા કરતું હતું. બાઈ અશક્ત હતી ને ગરીબી તેના પર અસહ્ય જુલમ કરી રહી હતી. ઉંડા ખાડા જેવી આંખોમાંથી તેજ પરવારી રહ્યું હતું. પોતે છોકરાં માટે જ જીવનદોરી લંબાવતી હોય એમ તેના મોં પરથી દેખાતું હતું. મારો હાથ એકદમ કોટના ખીસામાં પડ્યો. એ ખીસાએ બે કલાક પહેલાં જ કલદાર રાણીછાપના રૂપિયા સાથે ભડ્રમાંથી શહેર તરફ મુસાફરી કરી હતી, પણ અત્યારે તે ભૌંડો પડ્યો. માત્ર ત્રણ પૈસા જ હાથે ચડ્યા ! નવ આના સ્થિનેમાએ ને રોકડા સવા છ આને હોટલે ઉપાડી લીધા હતા ! ‘સાધારણ માણસોના આવા તદ્દન સામાન્ય વિલાસમાંથી પણ ધણા જણ પોષી શકાય તેમ છે, ‘એ પસાર થઈ જતા વિચારની સાથે હાથ ખીસામાંથી બહાર આવ્યો. ત્રણ પૈસા પેલી બાઈના હાથમાં પડ્યા ને પૈસાના ખખડાટથી જાગેલું એક છોકરું મને ફરી સતાવે તે પહેલાં જ હું દૂર થઈ ગયો. પણ અનાયાસે જ છોકરાના શબ્દો કાન પર પડ્યા : “મા ! કાંઈ ખાવાનું છે ? શું છે લાવ, જોઉં !”

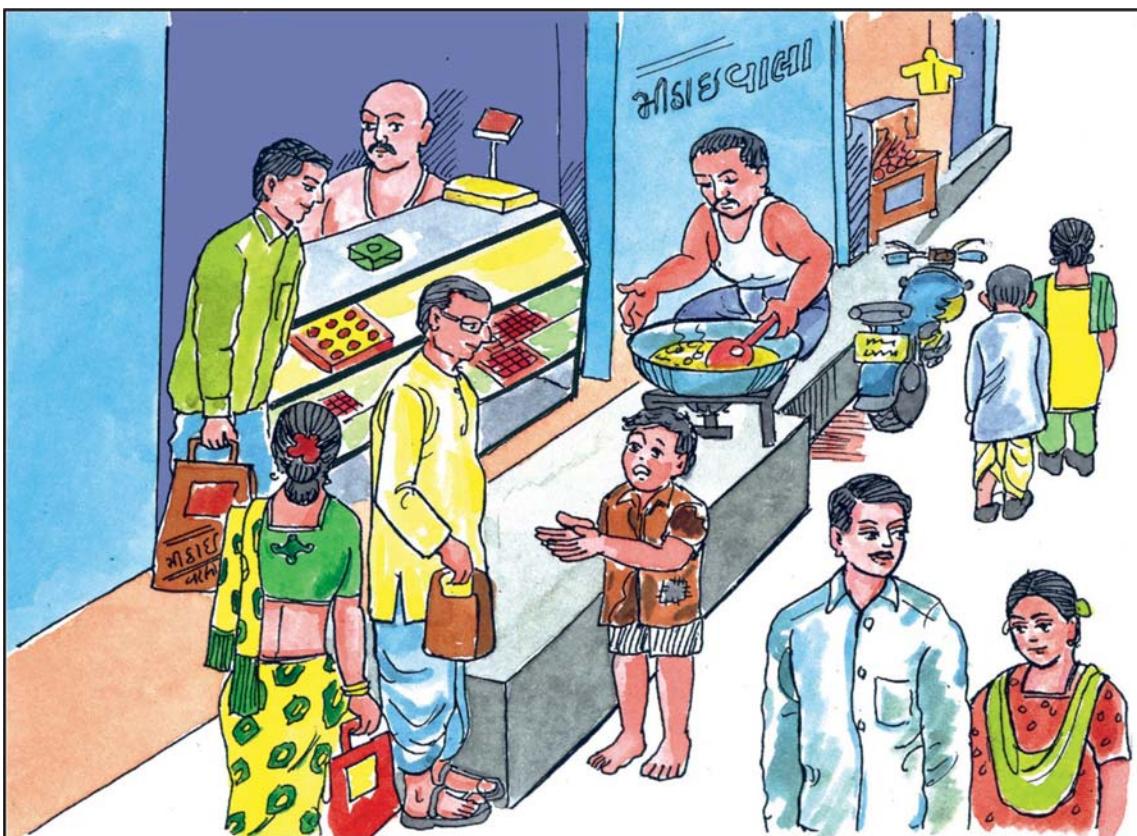
“ખાવાનું તો ભાઈ લાવે ત્યારે... પણ એ ગયો ક્યાં ? ક્યારનો ગયો છે !”
પાછળથી લારીવાળાનો ‘હટો ભાઈ, હટો’નો અવાજ આવતાં હું એક તરફ ખસ્યો, ને શિંગોડાવાળાના એક જ જાતના સ્વરોની વચ્ચે થઈ પગથી પર ચડી ગયો.

કૂલોની છાબીઓ પર, નાળિયેર પર, સાબુ પર, ગોળ પર - એમ અનેક પદાર્થો પર ફરતી દષ્ટિ સામેના રસ્તા પર મીઠાઈની બે દુકાનો છે તેની આગળ જામેલી લોકોની ઠઠ તરફ બેંચાઈ. કંઈક તહેવાર હતો ને બન્ને દુકાનદારોએ રોશની કરી હતી. મારાં પગલાં સહજ તે તરફ વધ્યાં.

દુકાનમાં ગોઠવેલી મીઠાઈને જોવા માટે ઘણાખરા ઊભા હતા. કેટલીક પારસી બાઈઓ મીઠાઈની ખરીદી કરતી હતી; પણ સૌથી દૂર ખૂણામાં, એક નાનો દસ-બાર વર્ષનો છોકરો, અત્યંત તૃષ્ણાથી અનિમેષ દષ્ટિએ મીઠાઈના થાળ તરફ - ખાસ કરીને સૌથી આગળ પડેલાં જલેબીનાં ચક્કાંકિત ગુંચળાંઓ તરફ જોઈ રહ્યો હતો. અચાનક મેં એને જોયો. ભક્તિભાવથી જાણે એની દષ્ટિ ત્યાં ચોંટી રહી હતી.

એના અંગ પર એકે સાજું લૂગંડું ન હતું કે એના ચહેરા પર આશા, નિરાશા કે એવા કોઈ જાતના ભાવ ન હતા. હું ધીમેથી ગોળ ચકરાવો ખાઈ પેલા છોકરાની પડબે - પણ જરા દૂર અંધારામાં જઈ ઊભો ને એના પર નજર ઠેરવી. તે શાંત - લીન બનીને જલેબી નીરખી રહ્યો હતો.

એની આ સમાધિથી આકર્ષાયેલા એક જુવાને મારા તરફ જોઈને હાસ્ય કર્યું, પણ મારા તરફથી કશો જવાબ ન મળતાં તે દુકાન તરફ વધ્યો. પાશેર જલેબીનું પડીકું બંધાવ્યું ને તેમાંથી એકાદ કાઢીને ખાતોખાતો પેલા છોકરા પાસેથી પસાર થયો. અરધી આશામાં, અરધી ઘેલણામાં પેલા

છોકરાએ જરાક હથેળી લંબાવી. સુગંધ લઈ શકાય એટલે નજીકથી પડીકાવાળા જુવાન સાથે જલેબીને પસાર થતી જોઈ તેનું મોં પાણીપાણી થઈ ગયું. તે પગના અંગૂઠા પર જરાક ઊભો થયો, નીચો થયો, ફરી શરીર ઊંચક્કું અને તરત જ નીચો થઈ પોતાનો ભોંઠો પડેલો હાથ તેણે પોતાના લઘરવઘર કંગાલ પહેરણમાં છુપાવી દીધો.

પાછળથી મોટરના ભૂંગળાનો અવાજ થયો; આગળથી “એઈ-આંખ પણ નથી કે શું ?” એમ કોઈ પારસી બાનુની સાથે આવેલા પટાવાળાએ ધમકાવ્યો ને પેલા ઊભેલા કોઈએ “જ-જ-જ. અહીં કેમ ઊભો છે ? તારે શું લેવાનું છે ? તારે શું લેવાનું હોય ?” એમ કહી તેને વિક્કાર્યો. બધા વેગને દાબતો હોય તેમ તે ધીમે, દઢ પગલે પાણો હઠ્યો, એકદમ દુકાન પરથી નજર ખેંચી લીધી, ને અત્યંત આર્ત સ્વરે ડિક્કા હાસ્ય સાથે બોલ્યો : “હા ભાઈ, સાચું ! હું સવારનો ભૂખ્યો છું, પણ મારે બિખારીને શું લેવાનું હોય ?” તેણે જોરથી મૂઢી વાળી, અંદર ખખેલા પૈસાનો અવાજ સ્પષ્ટ સંભળાયો. એક પણ દણ્ણિ પાછળ ફેંક્યા વગર તે ચાલ્યો ગયો.

આ બિખારી એક દુકાને ઊભો રહી છ પૈસાના દાળિયા જોખાવતો હતો. અચાનક મને પેલી સ્ત્રીના શર્ઝો યાદ આવ્યા. અરે ! કદાચ એ દરવાજાની સાંકડી નેળમાં સડતા કુટુંબનો આ છોકરો સ્તંભ હશે ! કદાચ શું ? એમ જ હશે. સામેની જ દુકાને નીચે બેસીને ધૂળમાં પોતાનું ચીથરું પાથરી તેમાં એ દાળિયા બાંધી રહ્યો હતો. તેણે એક મૂઢી તેમાંથી ભરી; વીજળીના પ્રકાશમાં એ મૂઢીને અધ્યર જતી મેં જોઈ અને એને ઝડપી લેવા આતુર મોં પહોળું થતું દેખાયું.

મારી નજરે પેલા બિખારીના મોંને બંધ થઈને નીચે આવતું જોયું. તેનું વદન કરમાઈ ગયું હતું, ને તેણે ભરેલી દાળિયાની મૂઢી એમ ને એમ ચીથરામાં પેસી જતી હતી ! ભૂખનું દુઃખ ગળી જઈને ચીથરું વીંટાળી તે ત્રણ દરવાજ તરફ ચાલ્યો.

અને પેલી સ્ત્રી પાસે જ ગયો. પેલાં છોકરાં અને વળગી જ પડ્યાં, ને સ્ત્રીએ પોતાની ફાટેલ-તૂટેલ ગોદડી પર તેને બેસાડીને પૂછ્યું : “બેટા ! તેં કાંઈ ખાંદું ?”

મારા અંગે અંગમાંથી ટાઢની ચમકારી પસાર થઈ ગઈ.

“હા, મા !” તે શાંતિથી બોલ્યો : “મેં તો બહુ દાળિયા ખાંધા, ખૂબ પાણી પીધું ને પછી આવ્યો.”

“અત્યાર સુધી ક્યાં રોકાણો’તો. ભાઈ ?”

“મા ! પેલી જલેબીની દુકાન છે ના, ત્યાં એક શેઠિયે મને જલેબી ખવડાવી !”

“હું !”

“હા, મા.”

“અમારો ભાગ - અમારો ભાગ,” કરતાં છોકરાં કૂદી પડ્યાં. છોકરો શરમિંદો થઈ ગયો. માએ તેની સામે ઠપકાથી ને સંતોષથી જોયા કર્યું.

“બેટા ! એવું હોય તો પોતાના ભાંડરડાંને માટે થોડુંક રાખીએ ! તું તો મોટો, તારાં પાણ્યાં, આ મોટાં થાય તેમ છે. દાળિયા કયાંથી કાઢ્યા ?”

“બરફ સાર્યો તેના દસ પૈસા આવ્યા ને ?”

“હાં.... કેટલા પૈસાના દાળિયા લાવ્યો ?”

“છ...છ...છ...” એમ બોલતાં બોલતાં તેણે છેવટે કહી નાખ્યું, “દસ.”

આના જીવનને જરાક ટેકો આચ્યો હોય ! બધાને જ બિખારી ગાણી ઘણી વખત આપણે ઉદ્યોગ કરવાનો ઉપદેશ આપીએ છીએ, પણ આ છોકરાએ ભાંડુ માટે જલેબી જતી કરી, દાળિયા ન ખાધા અને ખોટું બોલ્યો. એને મદદ.....

ઉતાવળથી ખીસામાં ગયેલો હાથ પાછો ફર્યો. ધોબીનો ધોયેલ કોટ આજે જ પહેરેલો હોવાથી સાબરમતીથી થોડીક જીણી રેતી જ હાથ સાથે ચોંટી, મેં હોટેલ ને સિનેમાને આજે બીજી વખત સંભાર્યા !

છેક એમની પાસે સરીને મેં કહ્યું : “છોકરા, તારું નામ ?”

અવિશ્વાસભરી રીતે એ મારી સામે જોઈ રહ્યો. અત્યંત ઘારથી તેનો હાથ હાથમાં લઈને મેં કહ્યું : “છોકરા, તેં જલેબી ખાધી એ તો મેં જોઈ, દાળિયા ખાધા એ પણ જોયું, પણ તારું નામ તો બોલ !”

પોતાની વાત કળાઈ ગઈ જાણીને તેણે લુચ્યાઈમાં જરાક મોં મલકાવ્યું ને નીચું જોઈ બોલ્યો : “મારું નામ ભીખુ, સા'બ !”

શાષ્ટ-સમજૂતી

ઠઠારો સામાને આંજવા કે પ્રભાવિત કરવા માટેનો દેખાવ, **ભપકો** (અહીં) ભીડ ક્રમાન ધનુષ્ય જેવા વળાંકવાળી રચના કંગાલ ગરીબમાં ગરીબ રહેમ દ્યા સરિયામ બધા માટેનું જાહેર (અહીં) મુખ સહજ સ્વાભાવિક શોફર અંગત ઉપયોગમાં આવતો દ્રાઈવર ઉગારી લેવું બચાવી લેવું હંફળું-ફંફળું ગભરાયેલું, બેબાકળું દ્યામણું દ્યા ઉપજે એવું જુલમ (અહીં) ત્રાસ જીવનદોરી આયુષ્યરૂપી દોરી, આવરદા કલાદાર (અહીં) ચાંદીનો રણકારવાળો સિક્કો રાણીછાપ બ્રિટનમાં રાણી વિકટોરિયાની છાપવાળો સિક્કો ભદ્ર અમદાવાદમાં આવેલા ભદ્રના કિલ્લાનો વિસ્તાર વિલાસ (અહીં) મોજમજા સ્વર અવાજ તૃષ્ણા ઈરણ અનિમેષ મટકું પણ માર્યા વિના અનાયાસે સહજ રીત લીન એકધ્યાન સમાધિ ઉંદું ધ્યાન ઘેલછા ધૂન લઘરવઘર ચીથરેહાલ બાનુ સન્નારી, મેડમ દેઢ મક્કમ

આર્ત સ્વર દુઃખભર્યો અવાજ નેળ (અહીં) સાંકડો રસ્તો સ્તંભ થાંભલો (અહીં) આધાર વદન ચહેરો, મોહું શરમિંદું જંખવાણું ભાંડરડાં નાનાં ભાઈ-બહેન સારવું એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ લઈ જવું ઉદ્યોગ (અહીં) ધંધો-રોજગાર સંભારવું યાદ કરવું કળાવું દેખાવું

રૂઢિપ્રયોગો

ઉગારી લેવું – બચાવી લેવું વાત કળાઈ જવી – સમજાઈ જવું રાડ કાટી જવી – ભયથી ચીસ પડાઈ જવી વદન કરમાઈ જવું – નિરાશ થઈ જવું

અભ્યાસ

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર માટે આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચો ઉત્તર શોધીને તેનો ક્રમ-અક્ષર પ્રશ્ન સામેના માં લખો.

- (1) અહીં ‘માણસોનો ઠઠારો’ એટલે
 (ક) ધક્કામુક્કી (ખ) ભીડ (ગ) મેળો (ઘ) જગમગાટ
- (2) હું એક જ જાતના સ્વરો વચ્ચે થઈને ‘પગથી પર ચડી ગયો’ એટલે ...
 (ક) પગથી ચાલીને ગયો (ખ) ફૂટપાથ પર ગયો
 (ગ) રોડ પર ગયો (ઘ) એક પ્રકારના વાહનમાં ગયો
- (3) “ભીખું” પાઈમાં, ‘આ છોકરો સ્તંભ હશે’ - શબ્દોનો અર્થ શો છે ?
 (ક) નોકરી કરતો (ખ) કુટુંબમાં જવાબદાર
 (ગ) કમાતો (ઘ) અડગા
- (4) “ભીખું” પાઈની ઘટના કયા શહેરની છે ?
 (ક) દિલ્હી (ખ) અમદાવાદ (ગ) ગોંડલ (ઘ) વીરપુર

2. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર એક-એક વાક્યમાં આપો.

- (1) લેખક અક્સમાતથી બચવા કયાં ચાલતા હતા ?
 (2) છોકરાની મા તરફ શોફરે શા માટે ઠપકાભરી નજર નાખી ?
 (3) લેખક સ્ત્રીને ત્રાણ પૈસા આપીને શા માટે દૂર જતા રહ્યા ?
 (4) છોકરાં એના (ભિખારી) ભાઈને શા માટે વળગી પડ્યાં ?

3. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર આપો.

- (1) લેખક કોણી વર્તણૂક બારીકાઈથી જોઈ રહ્યા હતા ? શા માટે ?
- (2) ભીખુ દાળિયા ખાતાં શા માટે અટકી ગયો ?
- (3) લેખકે હોટલ અને સિનેમાને શા માટે યાદ કર્યા ?
- (4) ભીખુએ લેખક સામે લુચ્યાઈમાં મોં કેમ મલકાવ્યુ ?
- (5) ભીખુનો ભાંડરડાં માટેનો પ્રેમ લેખકને શા માટે ગયો ?

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર લખો.

- (1) લેખક ચાલતાં ચાલતાં ક્યાં અટકી ગયા ? ત્યાં તેમણે શું જોયું ?
- (2) ભીખુએ જલેબી ખરીદીને શા માટે ખાધી નહિ ?
- (3) ભીખુ એની મા પાસે શા માટે ખોટું બોલ્યો ?
- (4) ‘કુટુંબનો સ્તંભ’ કોને કહેવાય ?
- (5) ‘ભીખુ ભૂખનું દુઃખ ગળી ગયો.’ એવું લેખકે કેમ કહ્યું ?
- (6) આ વાર્તાનું શીર્ષક તમે શું આપો ? શા માટે ?

2. નીચેનાં વાક્યો કોણ બોલે છે તે લખો.

- (1) ‘ખાવાનું તો ભાઈ લાવે ત્યારે...’
- (2) ‘એક શેઠિયે મને જલેબી ખવડાવી.’
- (3) ‘મા ! કંઈ ખાવાનું છે ??’
- (4) ‘એઈ-આંખ પણ નથી કે શું ?’

3. નીચેના દરેક રૂઢિપ્રયોગનો વાક્યપ્રયોગ કરો.

- (1) ઉગારી લેવું
- (2) વાત કળાઈ જવી
- (3) રાડ ફાટી જવી
- (4) વદન કરમાઈ જવું

4. સૂચવ્યા મુજબ કરો.

(1) આ પાઠમાં ‘વદન નામનો શબ્દ’ છે. આ શબ્દમાંના અક્ષરોનો ઉપયોગ કરી બીજા શબ્દો બનાવી શકાય.

જેમ કે - વદ, વન

(2) આ ઉપરાંત બીજા વધુ શબ્દો બનતા હોય તો બનાવો.

(3) આ શબ્દોના અર્થ શબ્દકોશમાંથી મેળવો.

(4) આ શબ્દોના ઉપયોગથી વાક્યો બનાવો.

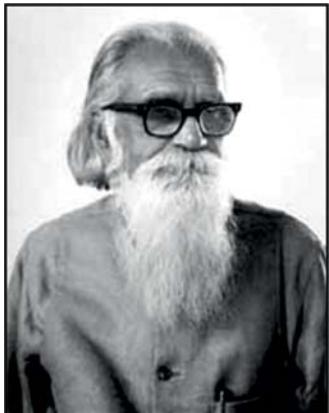
5. શબ્દ શતરંજ.

આપેલ કોષ્ટકના આડા, ઊભા અને ત્રાંસા ખાનામાંથી નવ તેજસ્વી અને પ્રેરક બાળકોનાં નામ શોધો. દરેકનો ત્રણ-ચાર વાક્યોમાં પરિચય આપો.

અ	જ	કુ	શ	બા	આ
શ	ભિ	ઈ	મૈ	બુ	કુ
ધુ	દ	મ	દ્ર	ત્રી	ણી
વ	મ	રે	ન્યુ	જુ	કે
ઢ	ન	ચિ	કે	તા	લ
ઝ	પ	મ	ન્યુ	તે	વ

પ્રવૃત્તિઓ

- શિક્ષકની મહદ્દુથી શાળાના મેદાનમાં ચોંય જગ્યાએ ચબૂતરો બનાવો અને પક્ષીઓને દરરોજ ચણ નાખો.
- આ વાર્તા જેવી બીજી એક વાર્તા તમારા વડીલો પાસેથી સાંભળીને પ્રાર્થનાસભામાં રજૂ કરો.

દત્તાત્રેય બાલકૃષ્ણ કાલેલકર ‘કાકાસાહેબ’

જન્મ : ઈ. સ. 1885 મૃત્યુ : ઈ. સ. 1981

કાકાસાહેબ કાલેલકર તરીકે જાણીતા આ ગાંધીવાદી લેખકનો જન્મ મહારાષ્ટ્રના સતારામાં થયો હતો. ગુજરાત અને ગુજરાતી ભાષા જોડે તેમણે એવી આત્મીયતા કેળવી કે ગાંધીજીએ તેમને ‘સવાઈ ગુજરાતી’નું બિરુદ્ધ આપ્યું. તેમનાં ચિંતનલક્ષી પણ રસાળ લખાણોમાં કલા, દેશ, પ્રકૃતિ, માનવ અને ભારતીય સંસ્કૃતિ પ્રયોગનો ભરપૂર પ્રેમ પ્રગટ થયો છે. ‘હિમાલયનો પ્રવાસ’, ‘રખડવાનો આનંદ’, ‘જીવનનો આનંદ’, ‘જીવનલીલા’, ‘જીવન સંસ્કૃતિ’ વગેરે તેમના જાણીતા ગ્રંથો છે.

‘સ્મરણયાત્રા’ નામની એમની આત્મકથામાં એમના બાલ્યકાળમાં નમણાં સુરેખ રેખાચિત્રો છે. તેમાંથી લેવાયેલા ‘જીવનપાથેય’માં પ્રામાણિકતાનો પહેલો પાઠ તેમને પિતાજી પાસેથી કેવી રીતે શીખવા મળ્યો તે તેમણે વેધકતાથી વર્ણવ્યું છે. પૈસા પ્રયોગના બાળસહજ આકર્ષણથી પ્રેરાઈને તેમણે પિતાજીને એવું સૂચન કર્યું જે તેમની કલ્પનાશક્તિની બહાર હતું. પુણ્યપ્રકોપમાં તેઓ પુત્રને જે વાત કહે છે તેમાં તેમને જીવનભરનું શિક્ષણ મળે છે.

મારા પાંચ ભાઈઓમાંથી એક જ બી.એ. સુધી પહોંચી શક્યો. બાકીના બધા વચ્ચમાં જ ક્યાંક ક્યાંક અટકી ગયા. અંગ્રેજ કેળવણી પાછળ ભારે ખર્ચ કર્યા છતાં પોતાની ઉમેદ બર ન આવી એમ જોઈ પિતાશ્રી ખૂબ હતાશ થયા હતા. એમણે પહેલેથી જ નક્કી કરેલું કે દટુને કોલેજમાં નથી જ મોકલવો. હું મનમાં ચિડાતો : વાંક બીજાનો ને સજી મને થાય છે ! પણ મેં કશું કહ્યું નહીં. જ્યારે પહેલે જ વર્ષે હું મેટ્રિક પાસ થયો ત્યારે મારી કંઈક શાખ જામી. તે જ વરસે શાળાની આબરૂ જાળવવા અમે મેટ્રિકના ત્રણ વિદ્યાર્થીઓ યુનિવર્સિટી સ્કૂલ ફાઈનલ માટે પણ બેઠા હતા. એ પરીક્ષાનું પણ એ છેલ્લું વર્ષ હતું. એમાં પણ હું પાસ થયો એટલું જ નહીં પણ મારો નંબર ઠીક ઠીક ઊંચો આવ્યો. આ બે પરીક્ષાને જોરે મેં કોલેજમાં જવાની માગણી કરી. છતાં પિતાશ્રી એકના બે ન થયા. આખરે મેં એમને કહ્યું, ‘તમે જાણો છો કે મારું અંગ્રેજ અને ગણિત બંને સારાં છે. મને ઈજનેરી લાઈનમાં જવા દો. પ્રિવિયસની પરીક્ષા પાસ થયા વગર એન્જિનિયરિંગ કોલેજમાં જવાય જ નહીં. એટલે એક જ વરસ હું આર્ટ્સ કોલેજમાં જઈશ.’ મારી આ દલીલથી પિતાશ્રી પીગળ્યા અને એમણે મને કોલેજમાં જવાની રજા આપી.

બી.એ., એલ.એલ.બી છોડી એલ.સી.ઈ. પસંદ કરવા પાછળ મારી જે વિચારશુંખલા હતી તેનું સ્મરણ કરતાં પણ મને શરમ ઊપજે છે. મેં મનમાં વિચાર કરેલો કે, ‘આપણી પાસે કંઈ એવી મૂડી નથી કે આપણે વેપાર કરી પૈસાદાર થઈ શકીએ અને વેપારમાં પ્રતિષ્ઠા ક્યાં છે ? નોકરી કરતાં પગાર

કેટલો મળવાનો હતો ? લોકો પૈસાદાર થાય છે તે લાંચ લઈને બી.એ., એલ.એલ.બી. થઈશું તો મામલતદાર કે મુનસફ થવાશે. એ લાઈનમાં લાંચ ખૂબ મળે છે, પણ તેને માટે પ્રજાને કનડવી પડે છે અને અન્યાય કરવો પડે છે. એ તો આપણાને ગમે નહીં. એના કરતાં એલ.સી.ઈ. થઈશું અને પહેલા ત્રણ નંબરની અંદર આવીશું તો જોતજોતામાં એન્જિનિયર થઈ શકીશું. મોટાં મોટાં આવેશાન મકાનો બાંધવા, જંગલમાંથી રસ્તા કાઢવા, પુલો બાંધવા એ મજા તો આખો જનમારો મળશે. ઘોડા પર બેસી સવારથી સાંજ સુધી ફરવાનો લહાવો લેવાશે અને કોન્ટ્રાક્ટર લોકો પાસેથી લાંચ લઈશું તો તેમાં સરકાર છેતરાશે. પ્રજાને કનડવાનું એમાં ન હોય. અધર્મમાં પણ ધર્મબુદ્ધિ હું સાચવું છું એ ઘ્યાલથી જ હું મગરૂર રહેતો. આ વિચાર અનેકવાર મનમાં આવતા, પણ કોઈની આગળ એ બોલવાની મારી હિંમત ન હતી.

જે દિવસ હું કોલેજમાં દાખલ થવા જવાનો હતો તે જ દિવસે પિતાશ્રી સાંગલી રાજ્યના ટ્રેઝરી - ઓફિસર તરીકે ગ્રાનેક લાખ રૂપિયા પૂણો લઈ જવાના હતા. પૂણોથી રાજ્ય માટે પ્રોમિસરી નોટો ખરીદવાની હતી. સાંગલી સ્ટેશન પર અમે ભેગા થયા. પિતાશ્રી પૂણો શા માટે જાય છે તેનું કારણ મેં જાણ્યું. મેં પિતાશ્રીને કહ્યું, ‘નોટોના ભાવ રોજ બદલાય છે. આપણે કંઈક મહેનત કરીશું તો જાહેર ભાવો કરતાં કંઈક સસ્તે ભાવે નોટો ખરીદી શકીશું, રાજ્યને તો જાહેર ભાવ જ બતાવીશું અને વચ્ચમાં જે નફો મળશે તે આપણે લઈશું. કોઈને ખબર નહીં પડે ને સહેજે ભારે નફો થશે.’

પિતાશ્રીએ મારી વાત શાંતિથી સાંભળી એમ મને લાગ્યું કે મારી વાતથી એમને કેટલો આધાત પહોંચાડ્યો હતો એની એ ક્ષણો મને કલ્યાના સરખી ન આવી. મેં માન્યું કે મારી સૂચનાની શક્યાશક્યતાનો પિતાશ્રી વિચાર કરે છે.

થોડી વાર પછી પિતાશ્રીએ ગળગળા થઈને કહ્યું, ‘દાનુ, મેં માન્યું નહોતું કે તારામાં આવી હીનતા હશે. તારી વાતનો અર્થ એ જ છે કે મારે અન્નદાતાને છેતરવા ! તારી કેળવણી પર ધૂળ છે. આપણા કુળદેવતાએ આપણને જે રોટલો આખ્યો છે તેટલાથી જ સંતોષ માનવો. લક્ષ્મી તો આજે છે ને કાલે નથી. આબરૂથી રહેવું એ જ મોટી વાત છે. મરીને ઈશ્વર આગળ ઊભો થઈશ ત્યારે શો જવાબ આપીશ ? તું કોલેજમાં જાય છે ત્યાં ભણીને તું એવું જ કરવાનો ને ? એના કરતાં અહીંથી જ પાછો જાય એ શું ખોઢું ?’

હું સરક થઈ ગયો ! ગાડીમાં આખી રાત મને ઉંઘ ન આવી. સવારે પૂના પહોંચ્યો તે પહેલાં મન સાથે નિશ્ચય કર્યો કે, હરામના ધનનો લોભ કોઈ કાળે નહીં કરું, પિતાશ્રીનું નામ નહીં લજવું. પિતાશ્રીને શહેરમાં છોડી, એ નિશ્ચય સાથે જ હું કોલેજ તરફ ગયો. કોલેજની મારી સાચી કેળવણી મને સાંગળી અને પૂણો વચ્ચે ટ્રેનમાં જ મળી ચૂકી.

શાષ્ટ-સમજૂતી

જવનપાથેય જવનનું ઉપયોગી ભાથું, યોગ્ય માર્ગદર્શન શાખ આબરૂ એલ.સી.ઈ. ઈજનેરી પરીક્ષા પાસ કરનારને મળતી ડિગ્રી માનવલતદાર તાલુકાનું વસૂલાત સંબંધી કામ કરનાર અમલદાર મુનસફ દીવાની ન્યાયાધીશ પ્રોમિસરી નોટ સરકારને રાજ્યના કામ માટે લોકો પાસેથી નાણાં લેવા પડે ત્યારે નાણાંને બદલે લખી અપાતું બાંધધરી પત્ર હીનતા અધમતા હલકાપણું

રૂઢિપ્રયોગો

ઉમેદ બર ન આવવી – આશા સફળ ન થવી, ઈચ્છા પ્રમાણે પરિણામ ન આવવું
શાખ જમવી – પ્રતિષ્ઠા ઊભી થવી એકના બે ન થવું – પોતાની વાત પર મક્કમ રહેવું
સરક થઈ જવું – આશ્વર્યમૂઢ થઈ જવું નામ લજવવું – અપકીર્તિ અપાવવી

ભાષા-સજ્જતા

* નીચેનાં વાક્યો વાંચો.

- (1) એ લાઈનમાં લાંચ ખૂબ મળે છે.
- (2) એ લાઈનમાં લાંચ ખૂબ મળતી હતી.
- (3) એ લાઈનમાં લાંચ ખૂબ મળશે.
- (4) જવરામ બંદ કાલે પોતાના ગામમાં હતા.

(5) જીવરામ બહુ આજે પોતાના સાસરિયામાં છે.

(6) જીવરામ બહુ આવતી કાલે પોતાના ગામ જશે.

ઉપરનાં વાક્યોમાં પહેલા અને પાંચમા વાક્યમાં ક્રિયા ચાલુ હોવાનો નિર્દેશ છે. બીજા અને ચોથા વાક્યમાં ક્રિયા પૂર્ણ થઈ હોવાનો નિર્દેશ છે. જ્યારે ત્રીજા અને છઠા વાક્યમાં ક્રિયા થવાની સંભાવનાનો નિર્દેશ છે.

- કરે છે, રમે છે, જમે છે, ચીડવે છે, મળે છે વગેરે વર્તમાનકાળ દર્શાવે છે.
 - કર્યું હતું, કરતો હતો, ચીડવતો હતો, ગામમાં હતા, મળતી હતી વગેરે ભૂતકાળ દર્શાવે છે.
 - કરતો હશે, જમતો હશે, રમતો હશે, ચીડવશે, મળશે, જશે વગેરે ભવિષ્યકાળ દર્શાવે છે.
- * જે વાક્યમાં ક્રિયા ચાલુ હોવાનો નિર્દેશ હોય તે વાક્ય વર્તમાનકાળ સૂચવે છે.
- * જ્યારે કોઈ વાક્યમાં ક્રિયા પૂર્ણ થઈ હોવાનો નિર્દેશ હોય ત્યારે તેવું વાક્ય ભૂતકાળ સૂચવે છે.
- * જ્યારે કોઈ વાક્યમાં ક્રિયા થવાની સંભાવનાનો નિર્દેશ હોય ત્યારે તેવું વાક્ય ભવિષ્યકાળ સૂચવે છે.

અભ્યાસ

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર માટે આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચો ઉત્તર શોધીને તેનો કુમ-અક્ષર પ્રશ્ન સામેના માં લખો :

- (1) પિતાશ્રી દંતુને કોલેજમાં ભણવા ન મોકલવાનું વિચારતા હતા કારણ કે
- (ક) દંતુ હોંશિયાર ન હતો.
- (ખ) કોલેજની ફી વધુ (મોંઘી) હતી.
- (ગ) દંતુને કમાતો કરી દેવો હતો.
- (ધ) દંતુના બધા ભાઈઓ કોલેજમાં નિષ્ફળ રહ્યા હતા.
- (2) ‘જીવનપાથેય’ પાઠમાંના ‘વિચારશુંખલા’ શબ્દનો અર્થ છે
- (ક) વિચારોની કંભિકતા (ખ) પ્રવાસ
- (ગ) ધ્યેય (ધ) માન્યતા

(3) કાકસાહેબને બાળપણમાં ફુટંબીજનો ક્યા નામે બોલાવતા ?

(ક) સત્તુ (ખ) દત્તુ (ગ) કક્કુ (ધ) કાકુ

(4) લેખકને આખી રાત ગાડીમાં ઉંઘ ન આવવાનું કારણ ક્યું હતું ?

(ક) પસ્તાવો થતો હતો. (ખ) યોજના બંધ રહી હતી.
(ગ) પિતાજી માન્યા નહીં. (ધ) હવે હું કઈ રીતે ભણીશ ?

2. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર એક-એક વાક્યમાં આપો.

(1) લેખકના પિતાશ્રી શા માટે હતાશ થયા હતા ?

(2) લેખકની શાખ ક્યારે જામી ?

(3) 'વાંક બીજાનો ને સજી મને થાય છે ?' એમ કોણ વિચારતું ?

(4) લેખકને સાચી કેળવણી ક્યાં મળી ?

3. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર આપો.

(1) પૈસાદાર થવા બાબતો લેખકની શી માન્યતા હતી ?

(2) લેખકના પિતાશ્રી પૂણો શા માટે જાય છે ?

(3) લેખકને સાચી કેળવણી ક્યારે મળી ?

સ્વાધ્યાય

E5M9K2

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર લખો.

(1) કાકસાહેબના પિતાશ્રી શરૂઆતમાં એમને કોલેજમાં મોકલવા કેમ હશ્ચતા ન હતા ?
એમનો વિચાર શાથી બદલાયો ?

(2) કાકસાહેબનો વકીલને બદલે એન્જિનિયર થવાનો હેતુ શો હતો ?

(3) લેખકના ક્યા સૂચનથી એમના પિતાશ્રીને આધાત લાગ્યો ?

(4) કાકસાહેબના વિચાર જાણી એમના પિતાશ્રીએ શો ઉત્તર આપ્યો ?

(5) પિતાશ્રીનો ઉત્તર સાંભળતાં કાકસાહેબની શી સ્થિતિ થઈ ? એમણે શો નિશ્ચય કર્યો ?

(6) કાકસાહેબ 'અધર્મમાં પણ ધર્મબુદ્ધિ' કઈ રીતે સાચવવા હશ્ચે છે ?

2. નીચેનાં વિધાનો કોણ બોલે છે અને કોને કહે છે તે લખો.

- (1) 'નોટોના ભાવ રોજ બદલાય છે.'
- (2) 'મેં માન્યું નહોતું કે તારામાં આવી હીનતા હશે.'
- (3) 'તારી કેળવણી પર ધૂળ છે.'
- (4) 'તું કોલેજમાં જાય છે ત્યાં ભણીને તું એવું જ કરવાનો ને ?'

3. રૂઢિપ્રયોગના અર્થ આપી વાક્યપ્રયોગ કરો.

- (1) ઉમેદ બર ન આવવી
- (2) શાખ જામવી
- (3) એકના બે ન થવું
- (4) ગળગળા થવું
- (5) સડક થઈ જવું

4. કૌંસમાંથી યોગ્ય શબ્દ પસંદ કરી ખાલી જગ્યા પૂર્ણ કરો.

- (1) પિતાશ્રી પીગળ્યા એમણે મને કોલેજમાં જવાની રજા આપી.
(પણ, કારણ કે, અને)
- (2) આ વિચાર અનેકવાર મનમાં આવતા, કોઈની આગળ એ બોલવાની મારી છિંમત ન હતી.
(અને, પણ, કારણ કે)
- (3) આપણી પાસે કંઈ એવી મૂડી નથી આપણે વેપાર કરી પૈસાદાર થઈ શકીએ.
(અને, કે, પણ)

5. યોગ્ય વિરામચિહ્નો મૂકો.

- (1) મેં એમને કહ્યું તમે જાણો છો કે મારું અંગ્રેજ અને ગાંધિત બંને સારાં છે.
- (2) ત્યાં ભણીને તું એવું જ કરવાનો ને એના કરતાં અહીંથી જ પાછો જાય એ શું ખોટું.

6. જોડણી ધ્યાનમાં રાખો અને લખો.

ધર્મબુદ્ધિ, વિચારશુંખલા, નિશ્ચય, પિતાશ્રી

7. નીચેના વાક્યો વાંચી એની સામે એનો કાળ લખો.

- (1) વાંક બીજાનો ને સજા મને થાય છે !
- (2) હું આર્ટ્સ કોલેજમાં જઈશ.
- (3) મારું અંગ્રેજ અને ગાંધિત બંને સારાં છે.

- (4) મેં મનમાં વિચાર કરેલો.
- (5) એ વખતે પિતાશ્રી ખૂબ હતાશ થયા હતા.
- (6) તેમણે અંગ્રેજ કેળવણી પાછળ ભારે ખર્ચ કર્યો હતો.

પ્રવૃત્તિઓ

- ‘સત્યના પ્રયોગો’ પુસ્તકમાંથી ‘ચોરી અને પ્રાયશ્ચિત’ પ્રકરણ મેળવી પ્રાર્થનાસભામાં નાટ્યરૂપે રજૂ કરો.
- આ પાઠનું નાટ્યરૂપાંતર કરી વર્ગમાં ભજવો.
- શિક્ષકની મદદથી ‘રામહાટ’ અને ‘ખોયા-પાયા’ જેવા પ્રયોગો કરો.

8

માલમ હલેસાં માર

- લોકગીત

લોકસાહિત્યમાં કૃતિના રચનાર વિશે આપણને ભાગ્યે જ કશી માહિતી મળતી હોય છે. ક્યારેક રચના કોઈ એક વ્યક્તિનું સર્જન પણ હોઈ શકે, તો ક્યારેક એક કરતાં વધુ વ્યક્તિઓનો પણ એમાં હિસ્સો રહ્યો હોય. લોકસાહિત્યમાં માનવજીવનનાં તળપદાં સંવેદનોને સરસ વાચા મળતી હોય છે, લોકગીત પણ લોકસાહિત્યનો પ્રકાર છે.

આપણી ખામી બાબતે કોઈ મ્હેણું મારે તો, દુઃખી થવાને બદલે સુધરવા પ્રયત્ન કરીએ તો જીવનમાં સુખી થઈએ. નાનકડી ટકોર પણ જીવનને કેવું સરસ રૂપ આપી શકે ! અહીં દિયર-ભાભીની વાત છે. ભાભીએ દિયરને મ્હેણું માર્યું છે કે ‘એ આળસુ છે, ભાઈની કમાણી પર જલસા કરે છે !’ દિયરને મ્હેણું લાગે છે ને દરિયો ખેડીને કમાવા ને ભાભીને ખુશ કરવાની નેમ લે છે - આ લોકગીતમાં દિયર-ભાભી વચ્ચેના વાસ્તવિક સંબંધોનું ચિત્ર ઉપસી આવે છે.

માલમ મોટાં હલેસાં તું માર,
 મારે જાવું મધદરિયાની પાર
 મેણું માર્યું છે મને ભાભલડીએ,
 દે'ર આળહુંનો સરદાર;
 હે...ભાઈ કમાય ને તું ઘોડલાં ખેલવે,
 એનો બળ્યો અવતાર રે... માલમ

જવું છે મારે જવા બંદરે જ્યાં
 લખમીનો નહિ પાર
 હે... જવે ગિયા કોઈ પાછા ન આવે,
 આવે તો બેડલો પાર રે... માલમ
 જવું છે મારે સિંહલદીપમાં
 પરણવા પદમણી નાર;
 હે... મોતીઠે પોંખે જો ભાભલડી મારી
 તો તો જીવવામાં સાર રે... માલમ
 કેસરભીનાં તમે જીવો ભાભલડી મારાં
 જીવો જીભલડીની ધાર;
 હે... મેણાં મારીને મારી મતિ સુધારી
 ખોલ્યાં તે મનનાં દ્વાર રે... માલમ
 માલમ મોટાં હલેસાં તું માર,
 મારે જાવું મધદરિયાની પાર...

શબ્દ-સમજૂતી

માલમ વહાણ હંકારનાર મેણું કડવાં વેણ બળ્યો અવતાર નકામો અવતાર જવા હિંદ
 મહાસાગરનો એક બેટ દે'ર દિયર સિંહલદીપ શ્રીલંકા પદમણી સુંદર અને ગુણિયલ સ્ત્રી
 પોંખવું વધાવવું મતિ બુદ્ધિ

રૂઢિપ્રયોગો

- મેણું મારવું - કડવા શબ્દો કહેવા
- બેડલો પાર થવો - (અહીં) દૃષ્ટા હેમખેમ પાર પડવી
- ઘોડલાં ખેલવાં - (અહીં) મોજમજા કરવી

भाषा-संज्ञता

- કબૂતર ઊર્જયું.
 - અમદાવાદ શહેર દે.
 - ચાંદો ઊર્જયો.

હવે નીચેનાં વાક્યો વાંચો.

- સફેદ કબૂતર ઊજ્યું.
 - અમદાવાદ મોટું શહેર છે.
 - રૂપેરી ચાંદો ઊજ્યો.

પ્રથમ વાક્યો જ્યારે બીજા સ્વરૂપે વાચ્યાં ત્યારે તમને શો ફરક જણાયો ? તમે જોયું હશે કે બીજ વારનાં વાક્યોમાંના ‘સફેદ’, ‘મોટું’, ‘રૂપેરી’ શબ્દો ‘કબૂતર’, ‘શહેર’ અને ‘ચાંદો’ જેવી સંજ્ઞાઓના અર્થમાં વધારો કરે છે. તેથી તે વિશેષણો છે. તમે ધોરણ ૭માં વિશેષણ વિશે ભડ્યાં છો. અહીં તમે એક બાબત નોંધી ? ‘સફેદ’, ‘મોટું’ અને ‘રૂપેરી’ શબ્દો ગુણ દર્શાવે છે.

ગુણ દર્શાવતાં વિશેષણોને ગુણવાચક વિશેષણ કહે છે.

અભ્યાસ

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર માટે આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચો ઉત્તર શોધીને તેનો ક્રમ-અક્ષર પ્રશ્ન સામેના □ માં લખો.

2. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર એક-એક વાક્યમાં આપો.

- (1) માલમને ‘મોટાં હલેસાં માર’ આવું શા માટે કહ્યું છે ?
- (2) ભાભીએ દિયરને કેવું મહેણું માર્યું છે ?
- (3) દિયરને જાવા બંદરે શા માટે જવું છે ?
- (4) દિયરને સિંહલદીપ શા માટે જવું છે ?
- (5) દિયરને જવવામાં સાર ક્યારે લાગે છે ?
- (6) ભાભીએ આળસુ દિયરની મતિ કેવી રીતે સુધારી ?

3. નીચેના પ્રશ્નનો ઉત્તર લખો.

દિયર ભાભી વિશે શું કહે છે ? શા માટે

સ્વાધ્યાય

1. સૂચવ્યા મુજબ ઉત્તર લખો.

- (1) આળસથી થતું નુકસાન ચાર-પાંચ વાક્યોમાં લખો.
- (2) તમે કોઈ પાસેથી કાંઈ સારું શીઝ્યાં હો તો તે પ્રસંગ લખો.
- (3) તમારા ગામમાં કોઈ સ્થાનિક કલાકાર પાસેથી આ ગીત જેવાં બે લોકગીતો મેળવીને એનું વર્ગસમક્ષ ગાન કરો.

2. નીચે આપેલા શબ્દો માટે કાવ્યમાં વપરાયેલા શબ્દો શોધીને લખો.

(1) ભાભી –	(2) લક્ષ્મી –
(3) દિયર –	(4) ગયા –
(5) આળસ –	(6) નારી –
(7) ઘોડા –	(8) જીબ –

3. નીચેની ખાલી જગ્યામાં જરૂરી શબ્દો મૂકી પંક્તિનું ગાન કરો.

કેસરભીનાં તમે જીવો મારાં

જીવોની ધાર;

હે મેણાં મારીને મારી સુધારી

ખોલ્યાં તે નાં દ્વાર રે... માલમ.

4. તમારી સ્થાનિક બોલીના દસ શબ્દો લખો.

5. નીચે આપેલી પંક્તિઓ પૂર્ણ કરો.

(1) જાવું છે મારે
..... પદમણી નાર;

(2) હે... મોતીડે જો ભાબલડી મારી
તો તો સાર રે... માલમ

(3) કેસરભીનાં તમે ભાબલડી મારાં
જીવો ની ધાર;

(4) હે મારીને મારી ભતિ સુધારી
..... મનનાં દ્વાર રે... માલમ

6. આ કાવ્ય મુખ્યાઈ કરો.

પ્રવૃત્તિઓ

- પ્રોજેક્ટ : તમારા વિસ્તારનાં લોકગીતો એકઠાં કરી તેના હસ્તલિખિત અંક તૈયાર કરો.
- તમારા વિસ્તારમા ગવાતાં લોકગીતોમાંથી તમને ગમતું એક ગીત પ્રાર્થનાસભામાં રજૂ કરો.

પ્રવીણ દરજી

જન્મ : ઈ. સ. 1944

પ્રવીણ શનિલાલ દરજીનો જન્મ પંચમહાલ જિલ્લાના ગોધરા તાલુકાના મહેલોલ ગામમાં થયો હતો. કવિતા, નિબંધ, વિવેચન, ચરિત્ર, અનુવાદ, સંપાદન, બાળસાહિત્ય - એમ વિવિધ સ્વરૂપોમાં તેમનું અર્પણ રહ્યું છે. ‘લીલાંપર્શી’, ‘ઘાસનાં ફૂલ’, ‘વેણુરવ’, ‘ગાતાં ઝરણાં’ અને ‘પંચમ’ વગેરે લલિતનિબંધના તેમના સંગ્રહો છે.

‘ગાતાં ઝરણાં’ સંગ્રહમાંથી લેવામાં આવેલા આ લલિતનિબંધમાં તેમણે બાનું સુરેખ ચિત્ર અંકિત કર્યું છે. સાથે ‘વાડો’ પણ તેમની વિશિષ્ટ ગદ્યશૈલીને કારણે એકદમ જીવંત બની રહ્યો છે. ભારતીય જનજીવનમાં પ્રકૃતિપ્રેમ સહજ રીતે વણાઈ ગયો છે - એ પણ અહીં અનુભવી શકાય છે.

બાને હવે પંચોતેર થયાં; છતાં બા પંચોતેરની લાગે નહિ, અને બા એમ સ્વીકારે પણ નહિ. બા જીવી છે જ એવું કે ઉંમર કે નિરાશાને નજીક ઢૂંકવા જ ન હે. નિરંતર ઉદ્યોગ એટલે બા. બા માટે એક જ શબ્દ વાપરવાનો હોય તો કહું - જાજરમાન બા. નીચી-બેઠી દડીની, મજબૂત બાંધાની. આજે પણ એવી જ દમામદાર લાગે. થાય છે - બાનો જીવનરસ કયો ? ક્યાં મૂળિયામાંથી પોષણ મેળવતી-મેળવતી તે આજે પણ કાળની તડકી-છાંયડી વચ્ચે પ્રસન્ન અને ઉદ્યમી રહી શકી હશે ? દસકા પૂર્વે બાપુજીનું અવસાન થતાં અમારા જીવનધરનો તોતિંગ મોબ તૂટી પડ્યો હતો. હું ધારતો હતો કે હવે બા ભાંગી પડવાની; પાંચેક વર્ષ માંડ... કદાચ જીવે તોપણ અંદરથી તૂટી ગઈ હશે. સૂકા ઘાસની પત્તીની જેમ આમતેમ ફંગોળાતી રહેશે. પણ ના; એવું કશું બન્યું નહિ. બા સમયને જીરવી ગઈ, જતી ગઈ. હૃદયના ભંડકિયામાં આંસુની બધી ખારાશ અને જખમોને ભરી દીધાં. પોતાના કામણા વ્યક્તિત્વને અળપાવા દીધું નહિ. પિતાજીની વાત નીકળતાં, સુખનો અતિરેક થતાં, બાની આંખ ભીની થઈ જતી, અવાજ તરડાઈ જતો : “આ બધું તારા બાપા હોત અને નજરોનજર જોતા તો ! કેટલા ખુશ થતા ! દુખિયારો જીવ સુખ જોવા જ ન પાખ્યો. મને મૂર્ખને શું કામ જિવાડી ?” બસ, પછી બા ચૂપ થઈ જતી. થોડીક પળો પછી પાછી સ્વસ્થ, વાદળ જેવું, મન કરી દેતી. બા વીતી ગયેલા દિવસોના રસ્તે નિભિત્ત મળતાં આવીને ઊભી તો રહે છે, પણ ત્યાંથી જડપથી નીકળી પણ જાય છે. નિરંતર નવી દડીની એની શોધ રહે છે. બા ક્ષાણકાળનો પોતાની પાસે હિસાબ લે છે; ઊધડો પણ લે. બીજાં કરે કે ન કરે, એ એનું કામ કર્યે જ જાય. કર્મ અને ધર્મ તેણે એક કરી મૂક્યાં છે. બાના જીવનસોત

વિશે વિચારતાં ઘણી બધી બાબતો મનમાં, આમ તો ઊમટી આવે છે. પણ એ સર્વમાં મોખરે મૂકી શકાય તેવી બાબત વાડાની. હા, અમારા વતનના ઘર પછવાડે ઘણો મોટો વાડો છે. બાને પ્રકૃતિ, ઝડપાન અને ફળ-ફૂલમાં ભારે રસ ! બા માટે વાડો અમુક-તમુક ફૂટ જગા નથી. એ એના જીવનનું એક સ્વજન છે. જેટલો તેણે વાડાને પ્રેમ કર્યો છે, એટલો કદાચ અમોને નથી કર્યો. બાનું જીવન અને મુક્તિ-જે ગણો એ વાડો રહ્યો છે અને આ વાડો એટલે ? બન્ને તરફ,

વાડાની હદ પૂરી થાય ત્યાં સુધી થોર અને મહેંદીની વાડ. એની વચ્ચે જાતે તૈયાર કરેલો માંડવો. માંડવા ઉપર કારેલી-કંકોડીથી માંડીને અનેક શાકભાજનાં વેલા ઉપરાંત નીચે મકાઈના-ભીડાના ચાસ, રીંગણ-મરચાં, દાડમ, જામફળ, કોળું, સીતાફળ, પપૈયાં - કહો કે એના હદય જેટલી સમૃદ્ધિ એ વાડામાં ! અને ફૂલો ? મોગરો, જાસૂદ, કાગડી, અમરીયમરી, ગુલાબ, કરેણ, સૌભાગ્યસુંદરી, પારિજાત... સુગંધનો દરિયો જોઈ લો ! વહેલી સવારે વાડાની બન્ને બાજુ, થોરને અડીને ભાત-ભાતનાં પુષ્પો બાલમંદિરનાં ભૂલકાં બનીને જૂમતાં હોય ! અને વાડામાં ઔષધીય છોડ પણ મળે જ. તુલસી, કરિયાતું, અરડૂસી, ખરસાંડી જ્યારે માગો ત્યારે હાજર ! એક નાનું, મજાનું ઔષધાલય

જોઈ લો જાણો ! મીઠો લીમડો અને લીંબુ પણ ખરાં જ. અને આ સિવાયનું બીજું તો ઘણું બધું... બસ, બીજું કંઈ નહિ, એક વાડાને બોલવા દઈએ તોપણ આપણો પામી શકીએ બાના અતીત અને વર્તમાનના વૈભવને. સમયનાં પગલાંને તેણે આ વાડા વડે સ્મારકમાં ફેરવી નાંખ્યાં છે.

બા જ્યાં હોય ત્યાં, એની વાતનો વિષય વાડો જ હોય. વાડામાં ઊગેલી અને હવે થનાર વનસ્પતિ વિશે પણ બધો નકશો જીબના ટેરવે ! બા જ્યાં જાય ત્યાં એની થેલીમાં વિવિધ ફૂલો, ફળોના બી મળો. ક્યાંકથી લાવે, કોઈકને ખેરાત કરે. પોતાના જ દીકરાના ઘરે બે-ગ્રાણ દિવસથી વધુ રહેવાનું થાય તો બા વાડા વિના ઝુરાપો અનુભવે. વાડાનું શુંય થઈ ગયું હશે : ભૂંડ પેસી ગયાં હશે, વાંદરાંઓએ બેદાનમેદાન કરી નાખ્યું હશે, લોકોએ આડેધડ ફૂલો ચૂંટી લીધાં હશે, કાચાં ને કાચા લીંબુ કોઈ લઈ ગયું હશે વગેરે... વગેરે... બા બેચેન થઈ જતી અને અમુક દિવસે તો તે કોઈનુંય માન્યા વિના, વાડાના લગાવને કારણો મક્કમતાથી ચાલી નીકળે. વતન જઈને જ જંપે. પછી વાડો ખુશ અને બા પણ ખુશ !

બાને છાબડી ભરી ભરીને મંદિરમાં ફૂલો મોકલતાં મેં જોઈ છે. સવારે વારાફરતી દસથી પંદર જણ આવે, એ સૌને માટે બા પહેલી સવારે ઊઠે, ફૂલો ચૂંટે અને પિતળની ચક્કાકતી થાળીમાં એકઠાં કરી રાખે. પછી આવનાર દરેકને તે સરખા હિસ્સે હોંશે હોંશે આપે. બાનો ચહેરો ત્યારે આશકા જેવો નિર્મળ બની જતો. મીઠો લીમડો લેવા તો ફળિયા ઉપરાંત આખું ગામ આવે ! બા બધી વેળા જાતે લીમડો તોડીને આપે-કામ પડતું મૂકીને. ક્યારેક જ એના ચહેરા ઉપર કલેશ જણાય; નહિ ગમતી કોઈ વ્યક્તિ આવી પડે ત્યારે ! છતાં એનેય લીમડો તો આપે જ. લીંબુ લેવા ઓછાં જણ આવે. પણ ભદ્ર, નોકરિયાતો ‘પેટમાં વીતે છે’, ‘તાવ આવે છે’ - એવાં બહાના કાઢી બા પાસે લીંબુ લેવા આવે. બા આનાકાની વિના આપે પણ અંદરથી સમજે - બીમારીનું તો બહાનું છે; મૂળે તો મફતિયું શરબત પીવું હશે ને ! બા એ રીતે ભોળી નહિ, ભલી ખરી. પપૈયાં, જામફળ અને શાકભાજી તો તે રીતસર લુંટાવે. અમે શાળાએથી ઘેર આવીએ એટલે બે-ગ્રાણ દિવસે થેલી લઈને અમુકના ઘેર એ શાકભાજી આપવા અમોને મોકલે. ‘ખાયા સો ખોયા; ખિલાયા સો પાયા’ - એ જાણો બાનું જીવનસૂત્ર રહ્યું છે !

બાને છોડની માવજત કરતી જોવી એ પણ એક લ્હાવો છે. નળ તો ગામડે હમણાં થયા. પહેલાં તો કૂવેથી જ, ચાકળી મારફતે પાણી ખેંચી લાવવું પડે. બા તે કરે. એકેએક છોડ, ક્યારો તૃપ્ત થાય ત્યાં સુધી એ પાણી રેઠે, એ છોડને જાતે ગોડ મારે, સવારે ઊઠીને લેગું કરેલું છાણ છાણિયા ખાતર તરીકે વાપરે, લીંબુ વગેરેમાં ચામડાના ટુકડાઓ દાબે. દરેકેદરેકની પૂરેપૂરી, રોજેરોજ કાળજી લે. વાડાના વાતાવરણમાં, એકાદ છોડમાં પણ ક્યાંય ફરક પડે તો બાને તેની

તરત જાણ થઈ રહે. બાને સાચેસાચ પામવી હોય તો વાડાની અડખેપડખે જ પામી શકાય. એમ હું ખાતરીબંધ કહી શકું. બાની નજર વાડે વાડે હરણની જેમ ફરતી, પુષ્પે પુષ્પે પતંગિયાની જેમ ઊડાઉડ કરતી, શાકને માંડવે બિસકોલીની જેમ સરકતી રહેતી અને જમીન ઉપરના છોડનું નિરીક્ષણ કરતી વેળા એ નજર વરસાદી ગાય બની જતી; ધીમેથી, બધું જ ઝીણોરું તે જુઓ.

બા કશેક જાય ને જો ત્યાં વાડા જેવું, ફૂલ-ફળાદિ નિહાળે તો ત્યાં તે લટાર માર્યા વિના રહે જ નહિ; એટલું જ નહિ, એની થેલીમાં કોઈક છોડની કલમ, કોઈક આખો ને આખો છોડ આવી પડે ! બામાં આજે પણ, વાડાની વાત આવતાં, હું દસ વર્ષની મારી ઉમરે મુંઘતા, જે વિસ્મય તેનામાં જોતો હતો, એવાં જ મુંઘતા-વિસ્મય નિહાળું છું.

કોને ખબર આ વાડો કંઈ નવી વસ્તુ બા સામે આમ દરેક વખતે ધરી દેતો હશે ?

(“ગાતાં જરણાં”માંથી)

શબ્દ-સમજૂતી

નજીક હુંકવું પાસે આવવું **જાજરમાન** પ્રભાવશાળી વ્યક્તિત્વ ધરાવનાર **તડકી-છાંયડી** સુખ અને દુઃખ **તોતિંગ મોભ** વજનદાર મોભ ઘરનો આધાર તૂટી પડ્યો હતો ઘરની મુખ્ય વ્યક્તિ મૃત્યુ પામી હતી અખિલાઈ સમગ્રતા **છિનાબિન** થઈ જશે વેરણા-છેરણ થઈ જશ, નાશ પામશે **હદ્યના** ભંડકિયામાં આંસુની બધી ખારાશ અને જખમોને ભરી લીધાં બધાં દુઃખોને પચાવી ગયાં, દુઃખ દેખાવા ન દીધું **ક્રમઢા** ઉદ્યમી, મહેનતુ અળપાવા દીધું નહિ ઝાંખું પડવા દીધું નહિ; ટકાવી રાયું અતિરેક થતાં વધી પડતાં **નિરંતર** હંમેશાં કર્મ અને ધર્મ તેણે એક કરી મૂક્યાં છે એમણે કર્મને જ ધર્મ અને ધર્મને જ કર્મ કરી મૂક્યું હતું **જીવનસોત** જીવનપ્રવાહ ઉમટી આવે છે એકસાથે આગળ આવે - ધસી આવે છે, (અહીં) યાદ આવે છે. **મોખરે** આગળ, પ્રથમ સુગંધનો દરિયો પાર વિનાની સુગંધ **ઔષધીય છોડ** દવા તરીકે કામ લાગતા છોડ **ઔષધાલય** દવાખાનું ઠતર બીજું અતીત અને વર્તમાન ભૂતકાળ અને વર્તમાનકાળ, પાછલું જીવન અને આજનું જીવન **સ્મારક** યાદગીરીનું - સ્મૃતિનું સ્થાન **જિલ્બાગ્રે** જીભને ટેરવે ખેરાત કરે દાન કરે, મફત આપે. ઝુરાપો દૂર હોવાને કારણે મનમાં સતત રહેતો મળવાનો ભાવ **આદેખડ** જેમ આવે એમ **આશકા** ગોડ-છોડની આસપાસની માટીને ખોદવી કલેશ દુઃખ **જીવનસૂત્ર** જીવનમંત્ર ચાકળી નાની ગાગર તૃપ્ત થાય પાણીથી તરબતર થાય **વરસાદી ગાય** ગોકળગાય

રૂઢિપ્રયોગો

હુંકવા ન દેવું – નજીક આવવા ન દેવું તરકી-છાંયડી જોવી – સુખ અને દુઃખ જોવાં ઘરનો મોખ તૂટી પડવો – ઘરની મુખ્ય વ્યક્તિ મુત્યુ પામવી છિનાભિન થઈ જવું – વેરણ-છેરણ થઈ જવું આંખ ભીની થઈ જવી – આંખમાં આંસુ આવવાં અવાજ તરડાઈ જવો – ગદ્ગાદિત થવું વાદળ જેવું મન કરવું – હળવા ફૂલ થઈ જવું, પ્રસન્ન બની જવું

કહેવત

ખાયા સો ખોયા, ભિલાયા સો પાયા – ખાધું તે ખાધું, ખવરાવું તે પાખ્યા – પ્રાપ્ત કર્યું, જાતે ઉપભોગ ન કરતાં બીજાને ખવરાવીને રાજી થવા માટેનો બહુ સરળ પ્રયોગ।

ભાષા-સરળતા

નીચેનાં વાક્યો ધ્યાનથી વાંચો.

- * મધમાખીને છ પગ હોય છે.
- * ચાર વિદ્યાર્થીઓને ઈનામ મળ્યાં.
- * મેં આ પુસ્તક સો રૂપિયામાં ખરીદ્યું.
- * મેં બે ખાનાવાળો ડબ્બો પસંદ કર્યો.

ઉપરનાં વાક્યોમાં છ, ચાર, સો, બે એ સંખ્યા દર્શાવતાં વિશેષણો છે. આથી આવાં વિશેષણોને સંખ્યાવાચક વિશેષણ કહે છે.

આ પાઠમાંથી આવાં સંખ્યાવાચક વિશેષણો વપરાયાં હોય તેવાં વાક્યો શોધીને લખો.

અભ્યાસ

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર માટે આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચો ઉત્તર શોધીને તેનો ક્રમ-અક્ષર પ્રશ્ન સામેના માં લખો.

(1) લેખકની દસ્તિએ ‘બા’ એટલે

(ક) બેઠી દરીની, નીચી

(ખ) મજબૂત બાંધાની

(ગ) પંચોતેર વર્ષની

(ધ) નિરંતર ઉદ્યોગ

(2) બા વીતી ગયેલા દિવસોના રસ્તે ઝડપથી નીકળી પડ્ય જાય છે, એ વાક્યનો અર્થ છે....

(ક) બા ઝડપથી ચાલવા માંડે છે (ખ) બા હુંખને ભૂલી જાય છે.

(ગ) બા ગામડે જતી રહે છે. (ધ) બા યાદ કરે છે.

(3) બાનું એક સ્વજન એટલે.....

(ક) પિતાજી (ખ) ફળ-કૂલ (ગ) લેખક (ધ) વાડો

(4) બા ક્યારે વાડા વિના ઝુરાપો અનુભવે છે ?

(ક) બા પરદેશ જાય ત્યારે (ખ) પતિની યાદ આવે ત્યારે

(ગ) પડોશીને ત્યાં જાય ત્યારે (ધ) દીકરાને ઘેર જાય છે ત્યારે

2. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર એક-એક આપો.

(1) બા દેખાવે કેવાં હતાં ?

(2) ભદ્ર કે નોકરિયાતો લીંબુ લેવા કેવાં બહાનાં કાઢતાં ?

(3) બાના વાડામાં કયા કયા ઔષધિય છોડ હતા ?

(4) બાનું જીવનસૂત્ર શું હતું ?

3. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર આપો.

(1) પિતાજીની વાત નીકળતાં લેખકની બા તરડાયેલા અવાજે શું કહેતાં ?

(2) લેખકની બા ‘સમયને જરવી ગયાં’ તેમ શાથી કહી શકાય ?

(3) બા બહારગામ જાય ત્યારે તેમને વાડા અંગે શી ચિંતા રહેતી ?

(4) લેખકે પાઠનું શીર્ષક ‘બાનો વાડો’ એવું શા માટે પસંદ કર્યું હશે ?

4. નીચેનાં વિધાનો માટે કારણ આપો.

(1) સુખનો અતિરેક થતાં બાનો અવાજ તરડાઈ જતો.

(2) બા પોતાના દીકરાને ઘેર બે-ત્રાણ દિવસથી વધારે ન રહેતી.

(3) બા વહેલી સવારે થાળીમાં ફૂલ એકઠાં કરી રાખતી.

(4) લેખકના મતે બા ભોળી નહિ, ભલી ખરી.

4. બાનો પરિચય કરાવતાં પાંચ-સાત વાક્યો બોલો.

5. નીચેના શબ્દોનો ઉપયોગ કરી વાક્ય બોલો :

જાજરમાન, નિરંતર, જીવનસોત, સમૃદ્ધિ

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર લખો.

(1) ‘નિરંતર ઉદ્ઘોગ એટલે બા’ – એમ લેખક શા માટે કહે છે ?

(2) ‘બાએ કર્મ અને ધર્મ એક કરી મૂક્યાં છે.’ – તેવું લેખક શા માટે કહે છે ?

(3) તમારા દાદા કે દાદીની ગમતી પ્રવૃત્તિ વિશે લખો.

2. નીચે આપેલી પંક્તિનો વિચારવિસ્તાર કરો.

‘ખાયા સો ખોયા, જિલાયા સો પાયા’.

3. આ પાઠમાંથી કિયાપદ વગરનાં વાક્યો શોધીને લખો.

ઉદાહરણ : બાને પ્રકૃતિમાં, ઝાડ-પાન અને ફળ-કૂલમાં ભારે રસ.

4. શબ્દની આગળ ‘અ’ લગાડવાથી કેટલાક શબ્દો વિરુદ્ધાર્થી બને છે.

દા. ત., સ્વરચ્છ – અસ્વરચ્છ.

આવા બીજા શબ્દો પાઠમાંથી શોધીને લખો.

5. નુકસાન, ખેરાત, શરબત, નજર વગેરે અન્ય ભાષાના શબ્દો ગુજરાતી ભાષામાં પ્રયોજય

છે. આ શબ્દોનો વાક્યપ્રયોગ કરો.

પ્રવૃત્તિઓ

- તમારાં દાદીમા વિશે દસેક વાક્યો નોંધપોથીમાં લખી વર્ગંડમાં વાચન કરો.
- તમારા ઘરનો વાડો અથવા તમને ગમતા ફૂલ વિશે પાંચેક વાક્યો લખો.

10

વલયની અવકાશી સફર

કિશોર અંધારિયા

જન્મ : 28-10-1961

કિશોર કનૈયાલાલ અંધારિયાનો જન્મ ભાવનગરમાં થયો હતો. ‘હિમખંડ’ નવલકથા, ‘મંગળ-અમંગળ’ લઘુનવલ, ‘વલયની અવકાશી સફર’ નામે વિજ્ઞાનકથાનાં પુસ્તકો આપ્યાં છે. ‘વલયની અવકાશી સફર’ને ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીનું પ્રથમ પારિતોષિક મળેલ છે.

‘વલયની અવકાશી સફર’ એક રોમાંચક વિજ્ઞાનકથા છે. વિજ્ઞાનકથાનો ઉદ્દેશ ભાષાના માધ્યમ દ્વારા બાળકમાં વૈજ્ઞાનિક દસ્તિ કેળવવાનો હોય. આ કથામાં કિશોરો કેવી રીતે અનુભવનું વિજ્ઞાન કામે લગાડે છે, અનું સુંદર વર્ણન મળે છે. અહીં કેટલાક અવકાશ વિજ્ઞાનને લગતા પારિભાષિક શબ્દોનો પણ આપણાને પરિચય મળે છે.

શાળાઓમાં ઉનાળું વેકેશન પડી ગયું હતું. મે મહિનાની કાજળઘેરી રાત હતી.

વિસ્મય અને વિરાટ અત્યારે વલયની અગાશીમાં હતા. ત્રણોય પાકા ભાઈબંધ હતા. અભ્યાસમાં હોશિયાર હતા. વિજ્ઞાનમાં એમને ખૂબ રસ હતો.

ત્રણોય ઉનાળાના વેકેશનમાં આજની જેમ જ ધણીવાર વલયની અગાશીમાં સાથે સૂતા. રાતના લગભગ સાડાબાર થયા હતા. વલયને ઉંઘ આવતી હતી પણ પેલા બન્નેને નહોતી આવતી. તેઓ પથારીમાં પડ્યા પડ્યા વાતો કરી રહ્યા હતા.

ત્યાં જ વિસ્મયનું ધ્યાન આકાશમાં પ્રકાશિત એક લાલ ટપકા તરફ ગયું જે નીચેની તરફ આવી રહ્યું હતું. તેણે બન્નેને હાથથી ઈશારો કરી ત્યાં જોવા કર્યું. વલય બોલી ઊઠ્યો, ‘અરે, આ વગર દિવાળીએ રોકેટ કોણે ફોડ્યું વળી ?’

પરંતુ તેઓની દારુખાનાના રોકેટ હોવા વિશેની માન્યતા ધીરે-ધીરે ભાંગવા લાગી. ટપકું મોટું થવા લાગ્યું. જેમ જેમ નજીક આવતું ગયું એમ તેનો રાતા રંગનો પ્રકાશ પણ વધુ લાગવા માંડ્યો. એની આસપાસનો આકાશનો વિસ્તાર ઝળહળી ઊઠ્યો. આ ચમકતો પદાર્થ જમીનથી નજીક પહોંચી ગયો. વલયના ઘરની પાછળના ભાગે મોટું મેદાન હતું જ્યાં દિવસે તેઓ કિકેટ રમતા. એ લાલ રંગધારી પ્રકાશિત આકાર ધીરેધીરે આ મેદાન પર ઊતર્યો. જોવાનું એ હતું કે એનો કોઈ અવાજ નહોતો ! રાત્રિની નીરવ શાંતિમાં આ વિચિત્ર ઘટના જોઈ તેઓ અચંબામાં પડી ગયા. એનો રાતો પ્રકાશ અગાશીમાં એમના સુધી પહોંચતો હતો.

એક અશીત ડરથી તેઓ ક્ષાશવાર એકબીજા સાથે કંઈ બોલી ન શક્યા. આખરે વિરાટ ધીમા ભયભીત અવાજે બોલ્યો, ‘આ... આવું મોટું પ્રકાશિત ગોળા જેવું શું હશે ? ને અત્યારે વળી અહીં... ?

વિસ્મયે તેનો હાથ હાથમાં લઈ કહ્યું, ‘ગાભરાતો નહિં... મારું અનુમાન છે. આ કોઈ બીજા ગ્રહનું યાન લાગે છે... આપણાં રોકેટ કે સ્પેસ શટલ જેવું... પરંતુ એથી કેટલાય ગણું વધુ આધુનિક !’

વલયે બીજો વિચાર આય્યો, ‘હું નીચે જઈ મારા મમ્મી, પપ્પા અને કાકાને જગડું ?

વિરાટે તેને અટકાવી કહ્યું, ‘એવું તો ન જ કરાય... કારણ મોટાંઓ આપણો માનીએ તેટલાં નીડર નથી હોતા ! બીજું એ ડરના માર્યા આપણાને પણ કંઈ કરતા અટકાવશે !

એકબીજાના હાથ પકડી તેઓ અગાશી પરથી બહારના દાદરથી નીચે ઉત્તર્યા. ગ્રાણેયના મનમાં થોડો ભય હતો અને સાથે ઘણી બધી જિજ્ઞાસા પણ. ધીમા પણ મક્કમ પગલે એ આગળ ચાલ્યા. રાતા રંગથી ઝળાહળાં આ રચના પાસે પહોંચ્યા ને ધ્યાનથી જોયું. તેનો આકાર લંબગોળ હીંડા જેવો હતો. આસપાસ ન વર્ણવી શકાય તેવી વિચિત્ર વાસ આવતી હતી. એટલામાં કોઈ જોવા ન મળ્યું તેથી તેઓએ એની ફરતે ચક્કર મારી નિરીક્ષણ કર્યું. ક્યાંય દરવાજો કે બારી જેવું નજરે નહોતું પડતું. જાણો એક અખંડ રચના ! અચાનક બરઉનાળાની રાત્રિએ રૂમમાં એ.સી. ફૂલ કરી નાખ્યું હોય એવી કડકડાતીભરી ઠંડીનો અનુભવ થવા લાગ્યો. ને અંડકાર યાનમાં કંઈ ફેરફાર થયો. કુમળની પાંદડીઓ જેમ ચારેય દિશામાં ખૂલી ગયું. હજુ એ કંઈક વિચારે તે પહેલાં બીજી જ ક્ષાણે એ કોઈ પણ જાતના અવાજ વગર બંધ થઈ ગયું. નવાઈની વાત એ હતી હવે તેઓ એની અંદર હતા ! અંદર પણ રાતો પ્રકાશ ને આ ઠંડી ! ગ્રાણેયનો ફફડાટ વધી ગયો.

એક થડકારો અનુભવાયો. તેમણે એકબીજા સામે જોયું. મનોમન સમજ ગયાં કે હવે આ યાને જમીન પરથી ઊંચકાઈને પોતાનો પ્રવાસ ચાલુ કર્યો છે.

પોતાનું ઘર, પોતાનું ગામ, પોતાનું રાજ્ય, દેશ, ખંડ અને પૃથ્વી સઘળાથી તેઓ દૂર જઈ રહ્યાં હતાં. થોડો વાઈબ્રેશન સિવાય કશો અવાજ નહોતો. બહાર કંઈ જોઈ શકાય એવી વ્યવસ્થા નહોતી. હતી જાણો લાલ અંડકાર જેલ ! ગ્રાણેય એટલું તો સમજ ગયાં હતા કે આ કોઈ પરગ્રહવાસીઓનું સ્વયંસંચાલિત યાન છે અને તેઓ હવે એમના કેદી છે.

• • •

કોણ જાણે કેટલા કલાકો વિત્યા હશે અહીં પહોંચવામાં ! કઈ આ જગ્યા હશે ? ક્યો ગ્રહ ને કઈ દુનિયા હશે ? પેલા યાનમાં કોઈ નહોતું એટલે કદાચ રિમોટ સંચાલિત હોય, પરંતુ હવે અહીં કોઈક જોવા મળવું જોઈએ ને !

યાન દ્વારા તેઓ આ વિચિત્ર દુનિયામાં પહોંચી ગયા હતા. અહીં પણ આદ્ધા કે ઘેરા લાલ રંગનું સામ્રાજ્ય લાગતું હતું. ઠંડી પણ ખૂબ હતી.

થોડીવાર પછી સામેના ષટ્કોણાકાર જેવા દરવાજામાંથી એક વિચિત્ર આકૃતિ અંદર પ્રવેશી. એ ત્રણેય પ્રથમ પૃથ્વીવાસી હતા જે અત્યારે પરગ્રહી જીવને જોઈ રહ્યા હતા. વિરાટને યાદ આવ્યું... આ જ ઈ. ટી. એટલે કે એકસ્ટ્રા ટેરેસ્ટ્રિઅલ ? અનું શરીર રાખોડી રંગના રખરમાંથી બનેલું હોય તેવું નરમ-પોચું લાગતું હતું. નાક-કાન જેવી રચના કળાતી નહોતી. આંખો કપાળથી ઘણી નીચી, વિચિત્ર અને સંપૂર્ણ ગોળ હતી. પક્ષીની જેમ તેની ઉપર પાંપણો નહોતી. માથાનો ભાગ મોટો હતો અને તેની પર વાળ નહોતા. રાખોડી રંગના માથા પર એરિયલ જેવી બે-ત્રણ રચના લગાદેલી હતી.

એટલી વારમાં એ વિચિત્ર જીવ તેની સાવ નજીક આવી ગયો. તેણે વારાફરતી ત્રણેયના હાથને પોતાના હાથ વડે સ્પર્શ કર્યો. તેના હાથના વિચિત્ર લાંબા આંગળાઓ પર પુશબટન જેવી સ્વિચો જડાયેલી હતી. કદાચ એમાંથી કોઈ એવો પ્રવાહ તેઓના શરીરમાં વધ્યો કે તરત જ ત્રણેય જેંચાતા જેંચાતા એની પાછળ ચાલવા લાગ્યા.

તેઓ કેટલાક ષટ્કોણાકાર બાંધકામો વટાવી એક ઘણાં મોટાં ષટ્કોણ હોલમાં પ્રવેશ્યા. પેલા વિચિત્ર જીવ જેવા અહીં કેટલાયે રાખોડિયા રંગના જીવો હતા. જાણે ભેદી ભૂતાવળની દુનિયા ! હોલના પાંચ ખૂણામાં એ બધાંની વિચિત્ર બેઠક હતી. છઢા ખૂણામાં આવો જ એક જીવ હતો જેની બેઠક વિશેષ ઊંચી હતી જેની સામે ડેશ બોર્ડ હતું અને તેની પર કેટલીય બટન સ્વિચો હતી. તેના માથા પર બીજા જીવો કરતાં વધારે સંખ્યામાં એરિયલના સણિયા હતા.

વિસ્મય, વલય, વિરાટ ગ્રણેયને તેની પાસે લઈ જવામાં આવ્યા. તેઓ સમજી ગયા કે આ જીવ બધાનો ‘બોસ’ હોવો જોઈએ !

હવે શું થશે ? તેઓને મારી નાખશે કે ગુલામ તરીકે અહીંયા રાખશે ? ની અટકળો કરતા આ ઠંડા રતાશ પડતા પરિસરમાં ગ્રણેયના શરીરમાંથી ભયનું લખલખું પસાર થઈ ગયું ! બોસ લાગતા પરગ્રહીએ તેઓની તરફ નજર માંડી અને પિયાનો વગાડતો હોય એમ ડેશ બોર્ડ પર આંગળીઓ ફેરવવા માંડી. જેવી આંગળી અટકી કે એ કન્ટ્રોલ બોર્ડની સ્પીકર જેવી રચનામાંથી અંગ્રેજમાં અવાજ આવ્યો. અલબંત એ અવાજ યાંત્રિક હોય એમ લાગ્યું... ‘પૃથ્વીવાસીઓ, અમારે તમારું અપહરણ કરવું પડ્યું છે. અમે અહીંથી પૃથ્વી પર જે યાન મોકલ્યું હતું તેમાં તમે જડપાઈ ગયા...’

ફરી પાછી પેલાએ આંગળીઓ ફેરવી. વિસ્મય અને વલય સમજી ગયા. આ એક એવી યાંત્રિક રચના લાગતી હતી જે દુભાષિયાનું કામ કરતી હતી અને તેની ભાષાનું અંગ્રેજમાં રૂપાંતર કરી સંભળાવતી હતી.

આગળ સંભળાયું, ‘તમે અત્યારે સૂર્યમાળાના છકા ગ્રહ શનિના ઉપગ્રહો પૈકીના ટીટાન નામના ચંદ્ર પર છો... અહીં માત્ર મારું સાઓજ્ય ચાલે છે... તમારા કરતા અમારી આ નાનકડી દુનિયા ઘણી આગળ છે...’

વલયને વિચાર આવ્યો. તે મનમાં અંગ્રેજીમાં વાક્ય ગોઠવી પછી બોલ્યો, ‘પણ અહીં માત્ર રાતો પ્રકાશ છે... એમ કેમ છે... ?

થોડીવારમાં તેમાંથી વિચિત્ર યાંત્રિક અવાજ આવ્યા. પછી બોસનો ઉત્તર સંભળાયો, ‘શનિના ગ્રહ ફરતા વલયો છે એ તો તમે પૃથ્વીવાસી પણ જાણતા હશો... એમાંના બે વલયોમાંથી સૂર્યપ્રકાશ પરાવર્તન અને વકીભવન પામી એવી રીતે અમારી આ દુનિયા પર આવે છે કે માત્ર મોટી તરંગલંબાઈ ધરાવતો લાલ રંગ જ અહીં પહોંચે. અમારે મન તો આ જ પ્રકાશ ! બીજો પ્રકાશ ક્યારેય જોયો નથી અને અમે તેને સહી શકીએ કે કેમ એ પણ ખબર નથી !... બીજી વાત, તમને અને તમારા જેવા બીજા માનવોના અપહરણ કરી અમે તમારા ગ્રહ પર એ જાસાચિઢી મોકલવા માંગીએ છીએ કે... આખી પૃથ્વી પર જેટલો યુરેનિયમ ધાતુનો જથ્થો છે, એ અમને આપી દો... અમારું એ મુખ્ય બળતણ છે અને અહીંની જમીનમાંથી તે મળતું નથી !’

‘ધારો કે એમ ન કરવામાં આવે તો ?’ વિરાટે પ્રશ્ન કર્યો.

‘તો, અમે પૃથ્વી પરની સમગ્ર માનવજાતનું નિકંદન કાઢી નાખીશું !’

ત્રણેય ફક્તી ઉઠ્યા.

વલયે ઈશારો કરી વિસ્મય અને વિરાટને વધુ નજીક બોલાવ્યા ને પછી કાનમાં કહ્યું. બન્નેને તેનો આઈડિયા ખૂબ ગમી ગયો. વલય અગાશીમાં રાતે સૂતી વખતે હંમેશા પોતાની પાસે ટોર્ચ રાખતો હતો. એ બેટરી યાનમાં જતી વખતે માંડ-માંડ પોતાના બિસ્સામાં સંતાડી રાખી હતી. તરત તેણે એ કાઢી અને ઓન કરી. તેનો સફેદ પ્રકાશિત શેરડો પેલા બોસ પર નાખ્યો. તેના માટે લાલ રંગ સિવાયની તરંગલંબાઈનો પ્રકાશ સહન થઈ શકે તેમ નહોતો. એક સામાન્ય ટોર્ચ અહીં શક્તિશાળી શસ્ત્ર પૂરવાર થઈ. તેનો રબરિયો રાખોડી દેહ આ રાતા રંગના પ્રકાશમાં જ વિકાસ પાય્યો હતો. તરત એને આ સફેદ પ્રકાશથી બળતરા થવા લાગી. એના દેહમાંથી યાંત્રિક અવાજો આવવાં લાગ્યાં અને એનું રબરિયું પોચું શરીર ઓગળવા લાગ્યું !

હવે ત્રણેયના જીવમાં જીવ આવ્યો. ત્યાં સુધીમાં આ વિચિત્ર જીવોમાં મોટી ભાગદોડ મચી ગઈ. બોસના તો ત્યાં જ રામ રમી ગયા. ક્ષાણવારમાં બાજી આ ત્રણેય મિત્રોના હાથમાં આવી ગઈ. તેમણે અંગ્રેજીમાં કન્ટ્રોલ બોર્ડના માધ્યમ વડે તે જીવોને ધમકી આપી અને પોતાને તાત્કાલિક પૃથ્વી પર પાછા જવા માટે યાનની વ્યવસ્થા કરવા કહ્યું. ખૂબ જ ભયભીત થયેલા ઉપગ્રહવાસીઓને તરત જ તેમણે યાનમાં બેસાડી દીધા અને યાન પૃથ્વી સુધી પહોંચે એ માટે પ્રોગ્રામ્ઝુ કરી દીધું. ત્રણેયે લાલરંગી આ દુનિયાને અલવિદા કરી. વલયે પોતાની બેટરી ફક્તી હાથમાં લીધી અને...

અગાશીમાં સૂતેલા વલયને એના મમ્મી ઠંડોળતા હતા... ‘ઉઠ ને, જો કેટલો દિવસ ચડી ગયો ! તારા બેય ભાઈબંધ ક્યારના ઉઠીને એના ઘરે ચાલ્યા ગયા... ને આમ બેબાકળો થઈ બેટરીને હાથમાં લઈ શું કરે છે ?... કોઈ સપનું તો નથી જોયું ને...!!!’

શાષ્ટ-સમજૂતી

કાજળઘેરી કાજળ (મેશ) જેવી કાળી સ્પેસ શાટલ અવકાશયાન અંડાકાર ઈંડા જેવા આકારનું એ.સી. એર કન્ફિશનર (વાતાનુકૂલિત યંત્ર) વાઈબ્રેશન પ્રુજારી એક્સ્ટ્રા ટેરેસ્ટ્રિઅલ પૃથ્વી પર ન રહેતું - પરગ્રહવાસી પુશબ્ટન દબાવી શકાય એવું બટન એરિયલ ધ્વનિ વગેરે વહન કરનારા મોજાંને પકડવા માટે રેડિયો, ટી.વી. વગેરેનો હવામાં ઊંચે રખાતો તાર કન્ટ્રોલ બોર્ડ સંદેશો ટાઈપ કરવા માટે કી-બોર્ડ જેવું સાધન જાસાચિંદી જાસાનું કારણ દર્શાવતી ચિંઠી, કંઈક માગણી અંગે ધમકી ભરી ચિંઠી અચંબો નવાઈ દુલ્લાખિયો બે ભાષામાં વાત કરી શકે એ

રૂઢિપ્રયોગ

નિકંદન કાઢવું - જડમૂળમાંથી નાશ કરવું.

ભાષા-સજ્જતા

નીચેનાં વાક્યો ધ્યાનથી વાંચો.

- પહેલું સુખ તે જાતે નર્યા.
- દસમા વિદ્યાર્થી તરીકે શિક્ષકે એને ઈન્સ્પેક્ટર આગળ ઉભો કર્યો.
- નિજ બીજા નંબરે પાસ થયો.
- દોડ સ્પર્ધામાં તેનો ત્રીજો નંબર આવ્યો.

ઉપરનાં વાક્યોમાં પહેલું, દસમું, બીજા અને ત્રીજો એ વિશેષજ્ઞ કમ દર્શાવે છે. કમ દર્શાવતા વિશેષજ્ઞને કમવાચક વિશેષજ્ઞ કહેવામાં આવે છે.

પાઠ્યપુસ્તકમાંથી કમવાચક વિશેષજ્ઞ દર્શાવતાં વાક્યો શોધીને લખો.

અભ્યાસ

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર માટે આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચો ઉત્તર શોધીને તેનો કમ-અક્ષર પ્રશ્ન સામેના માં લખો.

- (1) ‘વલયની અવકાશી સફર’ પાઈમાંનો મિત્રોનો અનુભવ ક્યા માસનો હતો ?
- (ક) એપ્રિલ (ખ) જૂન (ગ) મે (ધ) જુલાઈ

- (2) રાતા રંગથી ઝાંખળાં રચનાનો આકાર કેવો હતો ?
- (ક) સમચોરસ (ખ) લંબચોરસ (ગ) ગોળ (ધ) લંબગોળ
- (3) ત્રણેય મિત્રો કયા ગ્રહ ઉપર હતા ?
- (ક) ચંદ્ર (ખ) સૂર્ય (ગ) ટિટાન (ધ) વલય
- (4) પૃથ્વી ઉપર કઈ ધાતુ મેળવવા પરગ્રહવાસીઓ જાસાચિંડી મોકલવાના હતા ?
- (ક) પેટ્રોલિયમ માટે (ખ) યુરેનિયમ માટે (ગ) ચાંદી માટે (ધ) સોના માટે

2. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર એક-એક વાક્યમાં આપો.

- (1) ઉનાળાના વેકેશનમાં વલયની અગાશીમાં કોણ-કોણ સૂતા હતા ?
- (2) વિસ્મયે અંધારા આકાશમાં શું જોયું ?
- (3) વિસ્મય, વિરાટ અને વલયમાં કઈ સમાન બાબતો હતી ?
- (4) વિરાટનો હાથ પકડી વિસ્મયે શું કહ્યું ?

3. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર આપો.

- (1) પરગ્રહનું યાન કેવું લાગતું હતું ? વર્ણન કરો.
- (2) પરગ્રહવાસીનું શરીર કેવું લાગતું હતું ?
- (3) ટોર્ચના પ્રકાશથી પરગ્રહવાસી ઉપર શી અસર થઈ ?
- (4) ત્રણેય મિત્રોના જીવ પાછળ કેમ બેંચાવા લાગ્યા ?

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર લખો.

- (1) શનિના ઉપગ્રહ ટિટાન ઉપર રાતો પ્રકાશ શા માટે છે ?
- (2) પરગ્રહવાસી બોસ પૃથ્વીવાસીઓને કેવી જાસાચિંડી મોકલવા માંગતો હતો ?
- (3) વલય અને તેના મિત્રો પરગ્રહવાસીઓના કબજામાંથી કેવી રીતે છૂટ્યા ?

2. નીચે આપેલાં વાક્યો કોણ બોલે છે તે લખો.

- (1) ‘અરે, આ વગર દિવાળીએ રોકેટ કોણે ફોડ્યું વળી !’
- (2) ‘આ... આવું મોટું પ્રકાશિત ગોળા જેવું શું હશે ?’
- (3) ‘આ કોઈ બીજા ગ્રહનું યાન લાગે છે.’

- (4) ‘હું નીચે જઈ મારા મમ્મી, પખા અને કાકાને જગાડું ? ’
- (5) ‘મોટાઓ આપણે માનીએ તેટલાં નીડર નથી હોતા ! ’
- (6) ‘તો, અમે પૃથ્વી પરથી સમગ્ર માનવજાતનું નિકંદન કાઢી નાખીશું ! ’
- (7) ‘ઉઠને, જો કેટલો દિવસ ચઢી ગયો ! ’

- 3. પાઠમાં આવતા અવકાશ-વિજ્ઞાન અને અંગ્રેજી ભાષાના શબ્દો શોધો. આ શબ્દોનો અર્થ મેળવી વાક્યપ્રયોગ કરો.**
- 4. તમને આવેલ સ્વર્ણ વિશે નોંધ લખો.**
- 5. ખરાં-ખોટાંની નિશાની કરો.**

- (1) ‘દિવ્ય સારો છોકરો છે.’ વાક્યમાં ‘સારો’ એ ગુણવાચક વિશેષણ છે.
- (2) પ્રાંતિક નાનું શહેર છે. વાક્યમાં ‘નાનું’ એ ક્રમવાચક વિશેષણ છે.
- (3) દોડ-સ્પર્ધામાં તેનો ત્રીજો નંબર આવ્યો. વાક્યમાં ‘ત્રીજો’ એ ક્રમવાચક વિશેષણ છે.
- (4) નિધિ સો રૂપિયા લઈ મેળામાં ગઈ. વાક્યમાં ‘સો’ એ સંખ્યાવાચક વિશેષણ છે.

6. એકમાંથી અનેક શબ્દો બનાવો.

આપેલા ઉદાહરણ મુજબ શબ્દના મૂળાક્ષરો પરથી નવો શબ્દ બનાવો.

ભારત : ભા = ભાવ, ર = રમત, ત = તલવાર

- (1) આજાદી – આ = ઝા = દી =
- (2) દેશસેવા – દે = શે = સે = વાિ =
- (3) અફસર – અ = ફ = સ = ર =
- (4) દાનત – દા = ન = ત =
- (5) અમીરી – અ = મી = રી =

પ્રવૃત્તિઓ

- શિક્ષકની અથવા તો વાલીની મદદથી ‘કોઈ મિલ ગયા’, ‘કિશ’ અને ‘અવતાર’ જેવી હિન્દી ફિલ્મો નિહાળો.
- વર્તમાનપત્રોમાં આવતા અવકાશ-વિજ્ઞાનના લેખોનો સંગ્રહ કરી અંક તૈયાર કરો.
- અવકાશ-વિજ્ઞાનીઓની માહિતી એકત્ર કરી હસ્તલિખિત અંક તૈયાર કરો.

પુનરાવર્તન 2

1. નીચે આપેલા શબ્દોના અર્થ આપી તેનો વાક્યપ્રયોગ કરો.

(1) સરિયામ	(2) વિલાસ
(3) અનાયાસે	(4) જીવનપાથેય
(5) શાખ	(6) સિંહલદ્વીપ

2. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર આપો.

- (1) ભીજુ એની મા પાસે શા માટે ખોટું બોલ્યો ?
- (2) કાકાસાહેબનો વકીલને બદલે એન્જિનિયર થવાનો હેતુ શો હતો ?
- (3) ભાભીએ દિયરને કેવું મહેણું માર્યું છે. ?
- (4) ‘નિરંતર ઉદ્યોગ એટલે બા’ - એમ લેખક શા માટે કહે છે ?

3. નીચેની કાવ્યપંક્તિ પૂર્ણ કરો.

- (1) તરિયાતોરણ ચરણ પખાળીએ જ રે.
- (2) ઊંચેથી આરપાર વાફંટો રહેશે મકાનમાં.

4. નીચેના દુદ્ધિપ્રયોગનો વાક્યપ્રયોગ કરો.

(1) ઉગારી લેવું	(2) રાડ ફાટી જવી
(3) ગળગળા થવું	(4) ઉમેદ બર ન આવવી

5. નીચે આપેલી કહેવતો સમજાવો.

- (1) દશેરાએ ઘોડું ન દોડવું
- (2) મામાનું ધર કેટલે દીવો બળે એટલે

6. શબ્દસમૂહ માટે એક શબ્દ આપો.

- (1) જેનો પતિ હ્યાત છે તેવી સ્ત્રી
- (2) તેજસ્વી વિદ્યાર્થીની અભ્યાસ માટે મળતી આર્થિક સહાય
- (3) પવનથી ઉડેલા વરસાદના છાંટા
- (4) ચાંદીનો રણકારવાળો સિક્કો
- (5) તાલુકાનું વસૂલાત સંબંધી કામ કરનાર અમલદાર
- (6) પ્રભાવશાળી વ્યક્તિત્વ ધરાવનાર

7. ‘..... અને હું પરીક્ષા ન આપી શક્યો’ એ છેલ્લું વાક્ય બને તેવી નાનકડી પ્રસંગવાત્તો લખો.

8. સૂચના મુજબ કરો.

- (1) નીચે આપેલ શબ્દકોષ્ટકમાંથી વિશેષજ્ઞ શોધીને તેની યાદી બનાવો.
- (2) તમે શોધેલાં વિશેષજ્ઞોનો વાક્યપ્રયોગ કરો.
- (3) તમે બનાવેલાં વાક્યોમાં રહેલા વિશેષજ્ઞની સામે તેનો પ્રકાર લખો.
- (4) બધાં વાક્યોને ચોક્કસ કરું ગોઠવી એક ફક્રા સ્વરૂપે લખો.

ભા	ઝ	ડ	પ	થી	આ	લા	લ
હો	લા	સ	સ્વ	સ	વા	રા	ર્ણ
શિ	ના	નો	સુ	છે	લ્લો	ખુ	તુ
યા	ફ	મો	ટો	જ	ગ	રી	બ
ર	ચ	પાં	દ	ં	પ	ત્ર	ણ
ક	ના	નો	કા	ગ	વિ	નો	દ
પ	હે	લો	ળુ	ર	સ	કે	દ

9. નીચે આપેલાં વાક્યો જે કાળમાં લખાયેલાં છે એના કરતાં જુદા કાળમાં લખો.

- (1) બચુડાના મામા મામલતદાર હતા.
- (2) હું પરીક્ષામાં પહેલો નંબર લાવીશ.
- (3) એ તો હિન્દુસ્તાનના પિતા હતા.
- (4) સાંજના સાત થવા આવ્યા હતા.
- (5) સાંજ થવા આવી છે.

10. તમારા ગામનાં પાદર, નદી, તળાવ, ખળું, ખેતર વગેરેની મુલાકાત લો. આ બધામાં તમને ગમતા દશ્ય વિશે દસ વાક્યો લખો.

● ● ●